

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2004, C.9, S.2 s.101-130.

TÜRKİYE'DE COĞRAFI BÖLGELERE GÖRE İLLERİN SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN TEMEL BİLEŞENLER ANALİZİYLE İNCELENMESİ

EXAMINING WITH PRINCIPAL COMPONENTS ANALYSIS THE SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT LEVELS OF PROVINCES IN TURKEY ACCORDING TO GEOGRAPHICAL REGIONS

Yrd. Doç. Dr. Ali Sait ALBAYRAK^{***}
Yrd. Doç. Dr. Şeref KALAYCI^{†††}
Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit KARATAŞ^{‡‡‡}

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerini bölgeler itibariyle çok değişkenli bir yaklaşımla incelemektir. Söz konusu sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri, çok değişkenli istatistik yöntemlerden uygun olan faktör analizinin temel bileşenler modeliyle araştırılmaktadır. Araştırma coğrafi, nüfus, eğitim ve kültür, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik, mali ve finansal, imalat sanayi, tarım, dış ticaret, enerji, konut ve altyapı gibi farklı alanlardan seçilen, fakat temel bileşenler analizinin iç varsayımlarına uygun olan aynı göstergeler iki ayrı zaman kesitinde kullanılarak uygulanmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine, with a multivariate approach, the socioeconomic development levels of provinces in turkey according to geographical regions. These socioeconomic development levels are searched by the principal components model of factor analysis which is the most appropriate among a number of statistical methods. The study is being implemented in two separate time frames by using indicators that are chosen from a large number of distinct fields, such as geographic, demographic, educational and cultural, health, employment, social security, financial, manufacturing industry, agriculture, export, energy, house and infrastructure. Those indicators are appropriate to internal assumptions of factor analysis.

Sosyoekonomik Gelişme, Temel Bileşenler Analizi, İller.
Socioeconomic Development, Principal Components Analysis, Provinces.

^{***} Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

^{†††} Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Finans Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

^{‡‡‡} Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Finans Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1. GİRİŞ

Sosyoekonomik gelişmenin, gerek zaman gerekse mekan açısından birtakım farklılıklar gösterdiği ve illerin (veya bölgelerin) gelişmişlik düzeylerinin zaman içinde değiştiği bilinen bir gerçektir. Sosyoekonomik gelişmişliğin çeşitli ülkeler arasında olduğu gibi, aynı ülke bütünü içinde de farklı hızlarda gerçekleşmesi nedeniyle ortaya bölgesel dengesizlikler çıkmaktadır. Genel olarak bu dengesizlikler nüfus, sanayi ve tarımsal yapı, gelir dağılımı, mali ve finansal yapılar, eğitim düzeyi ve sağlık hizmetlerindeki etkinlik ve yaygınlık, altyapı, konut ve coğrafi yapılarındaki farklılıklar olarak gözlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çok değişkenli istatistik yöntemlerden faktör analizinin Temel Bileşenler modeli kullanılarak Türkiye’de coğrafi bölgelere göre illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemektir. Araştırma coğrafi, demografik, eğitim ve kültür, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik, finansal yapı, imalat sanayi, dış ticaret, enerji, konut ve altyapı gibi çok sayıda farklı alanlardan seçilen aynı göstergeler iki ayrı zaman kesitinde (1990-94 ve 1995-02) kullanılarak uygulanmaktadır.

Araştırma, birinci dönemde Aralık-1993 tarihindeki idari yapı ve göstergelerin elde edilebilirliği esas aldığından Türkiye’nin 73 ilini kapsamaktadır. Birinci dönemde kullanılan göstergeler 1990-94 yıllarına ait olduğundan araştırma, bu dönemde il olmayan Bartın, Ardahan, Iğdır, Yalova, Karabük, Kilis, Osmaniye ve Düzce illerini kapsamamaktadır. Ancak ikinci zaman kesiti (1995-02) Düzce hariç 80 ili kapsamaktadır.

Çalışmada, illerin sosyoekonomik gelişmişlik endeksleri kullanılarak (Bkz: Albayrak, 2003),¹ coğrafi bölgelere göre sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması yapılmaktadır. Yedi coğrafi bölgeye göre illerin gelişmişlik sıralamasında da aynı yöntem uygulanmaktadır. Bölgesel sıralamadan amaç, alan (mekan) üzerinde yoğunlaşma eğilimi gösteren sosyoekonomik gelişmişliğin bölgesel düzeyde analizini yapmaktır. Her ne kadar coğrafi bölgelerin sahip olduğu il adedi, yüzölçümü ve nüfus gibi bölge toplamını yansıtan karşılaştırılabilir büyüklükleri farklı olsa da, sıralama sonuçlarının, gelişmişliğin alansal dağılımı konusunda önemli sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de yaşanan alansal sosyoekonomik gelişme eğilimlerinin, sıçramalardan çok yayılma dinamiklerince belirlendiği dikkate alındığında, bölge bazında yoğunlaşma eğilimlerinin baskın olacağı ve giderek bölge içi homojenleşme yaratacağı öngörülebilir. Hem bu öngörüğü sınamak, hem de kutuplaşma (polarizasyon) eğilimleri gibi aykırı sonuçları analiz etmek bakımından, bölgesel analiz önem taşımaktadır. Bu sayede, dinamik bir yapıya sahip olan gelişme olgusunun, alan üzerinde şekillendirdiği farklı oluşumlar gözlemlenebilecektir. Ayrıca, mevcut alansal gelişme eğilimleri ve bu eğilimlere yön veren dinamikler ile tutarlı politika önerilerinde bulunabilmek mümkün olabilmektedir (Albayrak, 2003; Dinler, 1991).

¹ Türkiye’deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması ayrı bir çalışma kapsamında çalışılmıştır.

Araştırmanın bulgularına göre; coğrafi bölgeler sıralamasında ilk üç sırayı deniz kıyısında ve Türkiye ortalamasının üstünde yer alan Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri almaktadır. Bunun yanında üç bölgenin gelişmiş Batı pazarlarına yakın olması sanayi ve ticari faaliyetlerin daha çok bu bölgelerde yoğunlaşmasına ve böylece hem bölgelerin hem de bu bölgelerdeki illerin hızlı bir gelişme eğilimi içine girmeleri sonucunu doğurmaktadır. Diğer coğrafi bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ise sırasıyla İç Anadolu, Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi şeklindedir.

Genel olarak, değişkenlerin gelişmişlik nedensel faktörüyle korelasyon katsayılarının yüksek çıkması, değişkenleri eşzamanlı ve beraber etkileyen veya değişkenler tarafından etkilenen bir faktörün olduğunu göstermektedir.² Birinci dönemde (1990-94) 48 değişkenden 38'inin korelasyonu %50'den, 18'inin %70'den büyüktür. İkinci dönemde (1995-02) ise, 47 değişkenden 35'inin korelasyonu %50'den, 16'sının %70'den büyüktür. Analizdeki değişkenlerle genel gelişmişlik nedensel faktörü arasındaki yüksek korelasyonlar, bu faktörün genel sosyoekonomik gelişmişliği tanımlayabileceğini destekleyen diğer bir kanıt olmaktadır. Ek 2'de, değişkenlerin gelişmişlik nedensel faktörüyle olan ağırlıkları incelenerek, sosyoekonomik gelişmişliğin ağırlıklı olarak hangi unsurları kapsadığı görülebilmektedir. Gelişmişlik nedensel faktörü değerleri, iller için sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerleri olarak kabul edilmektedir. Ek 3'te yer alan illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması, endeks değerlerinin büyükten küçüğe doğru sıralanmasıyla elde edilmektedir (Albayrak, 2003).

Elde edilen sosyoekonomik gelişmişlik endeksine göre illerin sıralamaları değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi, ülke idari bölünüşündeki temel yönetim birimi olan il tanımıyla ilgilidir. Çünkü, iller, genellikle il merkezleriyle özdeşleştirilmektedir. Araştırmada analiz konusu olan il ise, ilin ve ilçelerin merkezlerini kapsamaktadır (Albayrak, 2003).

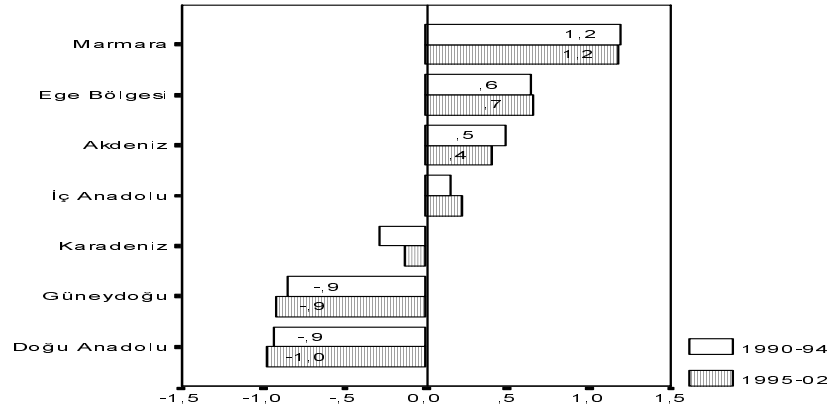
2. COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE İLLERİN SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

Grafik 1'de görüleceği üzere, mevcut coğrafi bölgeler tanımı çerçevesinde yapılan sıralama sonuçlarına göre, toplam 11 ilden oluşan Marmara Bölgesi'nin sırasıyla birinci ve ikinci dönemdeki ortalama sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren 1,18 ve 1,19 ortalama endeks değeriyle, ülke genelinde yer alan 7 bölge içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Bölgenin sosyoekonomik gelişmişliğinin temel belirleyeni, geleneksel olarak ülkenin en önemli gelişme kutbu olan İstanbul'un, mevcut durumda da bu özelliğini sürdürmesidir. Ülkenin katma değer oluşumunu biçimleyen sanayi ve ticari faaliyetlerin İstanbul'da yoğunlaşması; hem bu ilin hem de bölgenin hızlı bir gelişme göstermesinin temel nedenidir. Sanayi ve ticari faaliyetler İstan-

² Bilindiği gibi faktör analizinde ilk faktör, orijinal değişken uzayının tam ortasından geçecek şekilde türetilmektedir. Böylece, söz konusu faktörün açıkladığı toplam varyans maksimum olmaktadır.

bul'dan zamanla, tüm bölgeye yayılarak Marmara'yı ülkenin en dinamik gelişme odağı ve çekim bölgesi yapmıştır. Bölge içinde, İstanbul ile diğer iller arasında farklılıklar olsa da, bir bütün olarak Marmara homojenleşme eğilimi göstermektedir.

Grafik 1: Coğrafi Bölgelere Göre Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması³

Marmara Bölgesi'ni, her iki dönemde 0,63 ve 0,66 endeks değeriyle, 8 ilden oluşan ve bir sahil bölgesi olan Ege Bölgesi izlemektedir. Marmara Bölgesi'nin endeks değerleri Ege Bölgesi'nin endeks değerlerinden yaklaşık olarak 1,8 kat daha büyüktür. Bölgenin ortalama endeks değerlerini en çok düşüren iller ülke ortalamasının altında yer alan ve sahil kenti olmayan Kütahya ve Afyon'dur. Marmara'dan sonra ülkenin en gelişmiş bölgesi olan Ege Bölgesi'nde de Marmara'da gözlenen alansal gelişme eğilimleri yaşanmaktadır. Zira, gelişme bölgesinin gelişme merkezi olan İzmir'den zamanla tüm bölgeye yayıldığı görülmektedir. Ana iktisadi faaliyetler; zengin tarımsal potansiyellere dayalı entansif tarım, tarıma dayalı sanayiler, ihracat ve özellikle 1980'ler sonrasında gelişen turizmdir. Başlangıçta tarıma dayalı olarak gelişen sınıai faaliyetler, zamanla çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bölge; sektörel olarak çeşitli, aynı zamanda alansal olarak dengeli bir gelişme içerisindedir. Bölgedeki tarımsal ürünler arasında incir, üzüm ve zeytin önemli bir yere sahiptir.

Bölgesel sıralamada Ege Bölgesi'ni, ortalama 0,40 ve 0,49 endeks değeriyle bir sahil bölgesi olan Akdeniz Bölgesi izlemektedir. Bölge sekiz ilden oluşmaktadır. Bölgenin ortalama endeks değerlerini sahil kenti olmayan Kahramanmaraş ve Osmaniye illerinin oldukça düşürdüğü görülmektedir. Buna rağmen Akdeniz Bölgesi ile Ege Bölgesi'nin endeks değerleri birbirine oldukça yakın çıkmıştır. Denilebilir ki, Akdeniz ve Ege bölgeleri genel olarak

³ Coğrafi bölgelerin her iki dönem itibarıyla ortalama sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değerleri şöyledir: Marmara Bölgesi (1,189; 1,180), Ege Bölgesi (0,634; 0,655); Akdeniz Bölgesi (0,486; 0,403), İç Anadolu Bölgesi (0,153; 0,225), Karadeniz Bölgesi (-0,282; -0,136), Güneydoğu Anadolu Bölgesi (-0,854; -0,928) ve Doğu Anadolu Bölgesi (-0,941; -0,979). Parantez içindeki değerler sırasıyla coğrafi bölgelerin birinci ve ikinci dönemdeki ortalama gelişmişlik endeks değerleridir.

benzer sosyoekonomik gelişmişlik düzeyine sahiptir. Akdeniz Bölgesi'nde; tarım, sanayi sektörleri hızlı bir gelişme süreci içerisinde. Tarımda sanayi bitkileri üretiminde uzmanlaşmış Çukurova ve tüm bölgede yaygınlaşmış seracılık faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Tarımsal ürünler arasında ise pamuk önemli bir yere sahiptir. Sanayide de tarımsal sanayiler yanında, demir-çelik ve petro-kimya gibi ana sanayi dalları bölge ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bölgede yer alan uluslararası limanlar ve serbest bölgeler, ticari faaliyetlerin gelişmesine önemli katkı yapmaktadır. Ayrıca, hızla gelişen turizm faaliyetleri, bölgenin iktisadi yapısını daha da çeşitlendirmektedir. Bölgede alansal düzeyde tek bir kutba dayalı gelişme gözlenmemektedir. Bölgede yer alan illerin çoğu, başlı başına birer kutup niteliği taşımaya başladığı görülmektedir.

Dördüncü sırada 0,15 ve 0,23 endeks değeriyle 13 ilden oluşan İç Anadolu Bölgesi bulunmaktadır. İç Anadolu Bölgesi, sahip olduğu endeks değeriyle ülke ortalamasını en iyi yansıtan bölge konumundadır. İç Anadolu Bölgesi'nde de başta tahıl üretimi olmak üzere, tarımsal faaliyetler önemli bir yere sahiptir. Bölgede gelişen sanayi ile beraber, bölgenin ticaret merkezi konumundaki başkent Ankara, İç Anadolu Bölgesi'nin tüm sosyoekonomik göstergelerini yükseltmektedir. Bununla birlikte, hızlı bir gelişme sürecine giren Konya, Eskişehir ve Kayseri gibi yeni sanayi odaklarıyla, bölgede sanayi faaliyetleri de yaygınlaşmaya başladığı gözlenmektedir.

Bölgesel sıralamada sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren endeks değerleriyle ülke ortalamasının üstüne yer alan ve ilk 4 sırada bulunan Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde yer alan illerden 20'si, iller itibariyle sıralamada ilk 20 il konumundadır. Bu iller; İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Kocaeli, Eskişehir, Adana, Tekirdağ, Antalya, Muğla, Balıkesir, Kırklareli, Edirne, Denizli, Çanakkale, Konya, Aydın, İçel, Yalova ve Manisa'dır. Bunlardan dokuzu en gelişmiş bölge olan Marmara'da; beşi ikinci sırada yer alan Ege'de; üçü sıralamada üçüncü bölge olan İç Anadolu; geriye kalan üçü dördüncü sırada yer alan İç Anadolu'dadır. Belirtilen illerden özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara buldukları bölgelerin hem çekim hem de yayılma merkezleri konumundadır.

Sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren endeks değerleriyle ülke ortalamasının altında kalan bölgeler ise; Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleridir. Bunlardan, -0,28 ve -0,14 endeks değeriyle, toplam 17 ilden oluşan Karadeniz Bölgesi beşinci sırada yer almaktadır. Karadeniz bölgesi, bir sahil bölgesi olmasına rağmen dağlık ve engebeli bir coğrafi yapıya ve gelişmiş Batı pazarlarına uzak bir konuma sahiptir. Bölgeler içerisinde en çok ile sahip olan Karadeniz Bölgesi, 1990-94 ve 1995-02 dönemleri arasında ortalama sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerini (bölgelerin çoğu mevcut gelişmişlik endeksini koruyamamalarına rağmen) -0,28'den -0,14'e yükselterek oransal olarak bölgeler arasındaki en büyük gelişimi gösterdiği görülmektedir.

Sosyoekonomik gelişmişlik yönünden son iki sırada yer alan Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nin endeks değerleri de Ege ve Akdeniz bölgelerinde olduğu gibi birbirine yakın çıkmıştır. Toplam 9 ilden oluşan

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, -0,85 ve -0,93 endeks değeri ile altıncı sırada bulunmaktadır. Diğer taraftan, -0,94 ve -0,98'lik endeks değerleriyle 14 ilden oluşan Doğu Anadolu Bölgesi ise sonuncu sırada yer almaktadır.

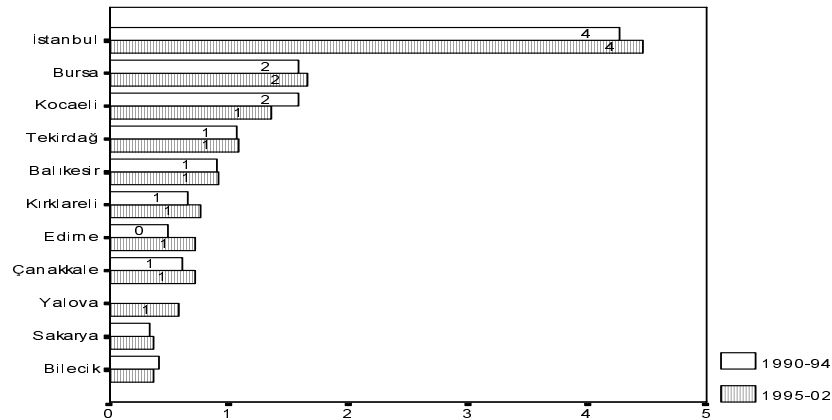
2.1. Marmara Bölgesi

Sosyoekonomik gelişlik endeks değerleriyle coğrafi bölgeler sıralamasına göre en gelişmiş bölge olan Marmara Bölgesi'nde Türkiye ortalaması altında il bulunmamaktadır (Bkz: Grafik 2).

DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 68 milyona yaklaşan Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 26'sı Marmara Bölgesi'nde bulunmaktadır. Marmara Bölgesi'nin sahip olduğu nüfusun yarısından fazlası, bölge merkezi İstanbul'da toplanmıştır. Yaklaşık 10 milyonu aşan nüfusuyla İstanbul hem Marmara'nın hem de ülkenin en kalabalık nüfusa sahip olan kentidir. İstanbul'dan sonra en çok nüfusa sahip iller sırasıyla Bursa (2.125.140), Kocaeli (1.206.085) ve Balıkesir (1.076.347) dir. Bölgenin geriye kalan 8 ilin nüfusu 1 milyonun altındadır (Bkz: Ek 4 ve Ek 5).

DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre en yüksek kentleşme (%90,7), yıllık net göç (%99) ve nüfus yoğunluğu (1.886) oranlarına sahiptir. Nüfusun alansal dağılımında gözlenen bölgesel yoğunlaşmanın en çok yaşandığı Marmara Bölgesi'nde bu eğilim, göç alan bölge özelliğini sürdürmesi nedeniyle hızla artmaktadır. Marmara Bölgesi, sahip olduğu kentleşme oranı ile ülke ortalamasının (55,6) üzerindedir. Nüfusun diğer niteliklerinden 1,92'lik doğurganlık hızı ve 3,81'lik ortalama hanehalkı büyüklüğüne göre Marmara bölgelerarası sıralamada en iyi göstergelere sahiptir. Bu göstergeler, bölgede modernleşme unsurlarının büyük ölçüde sosyal yaşama egemen olduğunu ve gelişmiş toplumlara özgü çekirdek aile yapısına geçiş sürecinin tamamlanmak üzere olduğunu göstermektedir. Bölge, en düşük doğurganlık oranıyla beraber, en düşük bebek (%39) ve çocuk (%6) ölüm hızıyla gelişmişliğini gözler önüne sermektedir (Ek 4 ve Ek 5).

Grafik 2: Marmara Bölgesi İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması

İstihdamın sektörel dağılımına göre Marmara Bölgesi'nde toplam istihdam içinde sanayi ve hizmet (%18 ve %34) sektörlerinin payı %52'dir. Her iki göstergeye göre Marmara, bölgeler arasında en yüksek ortalama değerlere sahip bölgedir. Bölge'de istihdam açısından tarım sektörünün, diğer bölgelerle kıyaslandığında daha az önem taşıdığı görülmektedir. Zira, tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içindeki oranı %42,4 oranıyla diğer bölgelerin oldukça gerisindedir. Ancak, en gelişmiş bölge konumunda olan Marmara Bölgesi tarımsal göstergeler açısından incelendiğinde ülke ortalamasının üzerinde olduğu gözlenmektedir. Öte yandan tarımsal araç ve gereçlerin bölgesel dağılımları incelendiğinde ülkemizdeki toplam traktör sayısından Marmara'nın payının yaklaşık %21'e ulaştığı görülmektedir. Bu durum bölgenin, tarımdaki makineleşme yönünden, iyi bir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Marmara Bölgesi'nin sanayi ve ticaret ağırlıklı iktisadi yapısı, sanayi ve mali göstergelerine de yansımaktadır. 2000 yılı itibariyle bölgede bulunan imalat sanayindeki işyeri sayısının (5.682) Türkiye geneline (11.243) oranı %51'dir. Benzer şekilde, bölgede imalat sanayinde kurulu olan toplam çevirici güç kapasite miktarı ile yaratılan imalat sanayi katma değerlerinin Türkiye geneline oranı sırasıyla %40 ve %54'e ulaştığı görülmektedir (Bkz: Ek 4 ve Ek 5).

Marmara Bölgesi, mali göstergeler itibariyle de oldukça yüksek oranlara sahiptir. Ayrıca, Marmara dış ticaret göstergelerine göre, İstanbul merkezli Marmara, ülkenin ulusal ve uluslararası ticaret merkezi konumdadır.

Marmara Bölgesi'nde oldukça yüksek oranlara sahip olan sanayi ve ticaret göstergeleri, katma değer oluşumunu şekillendiren sürükleyici sektörler olma vasfıyla, gayri safi yurtiçi hasıla değerlerine de yansımaktadır. 2000 yılı verilerine göre Marmara Bölgesi'nin kişi başına düşen ortalama gayri safi milli hasıla tutarı Türkiye ortalamasının yaklaşık 1,7 katına eşittir.

Sanayi ve ticaret faaliyetleri itibariyle dinamik bir yapıya sahip olan Marmara Bölgesi'nde; eğitim, sağlık, altyapı ve diğer sosyoekonomik göstergeleri de iyi durumdadır. Altyapı yatırımlarında bölgenin sahip olduğu göreceli üstünlük, bölgenin genel gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı olduğu kadar, iklimin ve coğrafyanın da altyapı yatırımları için uygun bir ortam sunmasından kaynaklanmaktadır.

Bölgede büyük kentlerin çokluğu, gelişmiş sanayinin bulunması nüfus yoğunluğunu arttırmaktadır. Nüfusun çok az bölümü tarımla uğraşmaktadır. İş olanaklarının çeşitliliği, başka bölgelerden buraya yoğun göçe neden olmaktadır.

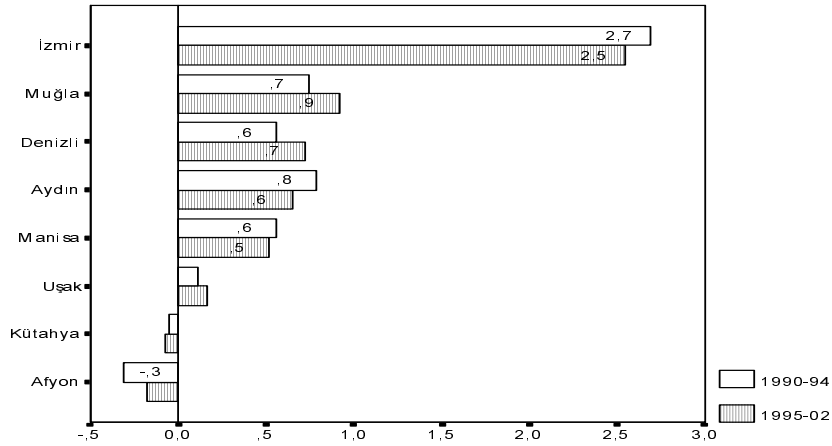
2.2. Ege Bölgesi

Bölgelerarası sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında ikinci sırada yer alan Ege Bölgesi, 2000 yılı itibariyle 8 il ve 8,9 milyonluk toplam nüfusu ile ülke genelinde en çok nüfusa sahip üçüncü, ortalama bir milyonu aşan nüfusuyla ikinci bölgedir. Bölgenin merkezi konumunda olan İzmir'in nüfusu

3 milyondan fazladır. İzmir'den sonra en çok nüfusa sahip olan il, 1,2 milyonu aşan nüfusu ile Manisa'dır. Uşak ili hariç diğer illerin nüfusu 1 milyona yakındır (Ek 4 ve Ek 5).

Ege, birinci dönem verilerine göre, Marmara'dan (%28,5) sonra %13 oranıyla ikinci derecede göç çeken bölge konumundadır. Bölgede kentleşme oranı %53, bebek ölüm hızı %40, çocuk ölüm hızı %6,5, ortalama hanehalkı büyüklüğü 3,9, doğurganlık oranı ise %2,16'dır. Her beş göstereye göre bölge, Marmara ve Akdeniz bölgeleriyle beraber ülkemizde en iyi değerlere sahiptir. Bölge nüfus yoğunluğu açısından Marmara (272) ve Akdeniz'den (105) sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Nüfus artış hızı itibarıyla, Güneydoğu Anadolu Bölgesi hariç tutulursa, Akdeniz ve Marmara bölgelerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Üç bölgedeki yüksek nüfus artış hızı daha çok göç olgusu ile açıklanabilir. Denilebilir ki bölge, demografik göstergeleri itibarıyla, göreceli olarak dengeli bir yapı sergilemektedir.

Grafik 3: Ege Bölgesi İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi

Sosyoekonomik gelişmişlik endeksine göre bölgede yer alan illerin gelişmişlik sıralaması sırasıyla, Kütahya (-0,06; -0,08) ve Afyon (-0,31; -0,18) illeri Türkiye ortalamasının altında olmak üzere, İzmir (2,699; 2,55), Muğla (0,74; 0,92), Denizli (0,56; 0,72), Aydın (0,78; 0,64), Manisa (0,56; 0,52), Uşak (0,11; 0,16) olarak elde edilmiştir (Grafik 3).⁴ Ülke ortalamasının altında yer alan illerden Kütahya ve Afyon illerinin durumu, sert iklimin yaşandığı ve verimli toprakların az olduğu İç Ege bölümünde yer almalarıyla açıklanabilir.

İki dönem arasında İzmir, Aydın, Manisa ve Kütahya illerinin birinci zaman kesitine göre gelişmişlik endeks değerlerinin iyileştiği; buna karşın Muğla, Denizli, Uşak ve Afyon illerine ait endekslerin kötüleştiği görülmektedir.

⁴ Parantez içerisindeki değerler sırasıyla birinci ve ikinci döneme ait sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerlerini göstermektedir.

Ege Bölgesi %11,2'lik sanayi istihdamı ile Marmara'dan (%17,9) sonra en yüksek değere sahiptir. %57,2'lik tarım sektöründe çalışanları oranı ile Marmara (%42,5) ve Akdeniz (%56,8) bölgeleriyle ülkemizin en iyi değerlerine sahiptir. Ayrıca Ege Bölgesi'nde tarım büyük ölçüde modernize olmuştur. Ege Bölgesi'nde sanayi ve ticaretle de büyük bir gelişme yaşanmaktadır. Özellikle bölge merkezi İzmir, sanayi ve ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı ildir.

Bölgesel gelişmişlik sıralamasına göre ikinci sırada bulunan Ege Bölgesi'nde tarımsal göstergeler açısından incelendiğinde ülke ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Öte yandan tarımsal araç ve gereçlerin bölgesel dağılımları incelendiğinde ülkemizdeki toplam traktör sayısından Ege'nin payının yaklaşık %18'e ulaştığı, il başına düşen ortalama traktör sayısından ise 16.688 traktör sayısı ile birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum bölgenin, tarımdaki makineleşme yönünden, iyi bir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Ege Bölgesi, kamu yatırım harcamaları itibarıyla Marmara ve Akdeniz Bölgesi'nden sonra üçüncü sırada bulunmaktadır. Bölge, kamu yatırım harcamaları, belediye giderleri, imalat sanayindeki işyeri sayısı, imalat sanayinde kurulu olan toplam çevirici güç kapasitesi, imalat sanayinde yaratılan katma değer, banka kredileri ve ihracat göstergeleri açısından ülke ortalamasının üstünde bir performansa ve Marmara Bölgesi'nden sonra ikinci sırada yer almaktadır (Ek 4-5).

Sanayi, ticari ve mali göstergeler itibarıyla bölgesel sıralamada, Marmara'dan sonra ikinci sırada olan Ege Bölgesi'nde; eğitim, sağlık, altyapı ve diğer sosyoekonomik göstergelerinde de benzer durum söz konusudur. Bazı göstergelerde ise Marmara'nın önüne geçerek ilk sırada veya İç Anadolu veya Akdeniz Bölgesi'ni izleyerek üçüncü sırada yer almaktadır (Bkz: Ek 4 ve Ek 5).

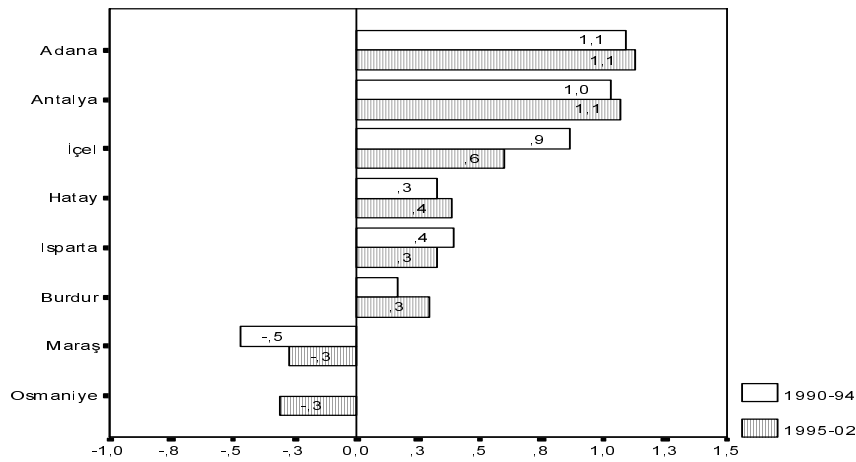
Tarımın modernize olduğu, turizmin geliştiği ve sanayinin çeşitlenerek zenginleştiği Ege Bölgesi'nde, gelişmenin geleneksel kutup niteliğindeki İzmir'den çevre illere yaygınlaşması sürmektedir. Bu illerden başlıcaları; Muğla, Manisa, Denizli, Aydın ve Uşak'tır. Bölge'de yer alan illerde sanayi gelişiminin tüm bölgede kentsel ve çevresel değerlerle de bütünleşerek yaygınlaştığını göstermektedir.

2.3. Akdeniz Bölgesi

2000 yılı itibarıyla toplam 8 ilden oluşan Akdeniz Bölgesi, 8,7 milyon nüfusu ile, coğrafi bölgelere göre nüfus sıralamasında beşinci sırada yer almaktadır. Bölge'de yer alan 8 ilden 5'i, bir milyon üzeri nüfusa sahiptir. Çukurova Bölgesi'nin merkezi konumunda olan Adana, 2 milyona yaklaşan nüfusuyla, Akdeniz Bölgesi'nin en büyük kenti olma özelliğini sürdürmektedir. Adana'yı, yaklaşık 1,7 milyon nüfusu ile Antalya izlemektedir. 1,6 milyonu aşan nüfusu ile İçel ve 1,2 milyonu aşan nüfusu ile Hatay, 1 milyonu aşan nüfusu ile Kahramanmaraş, bölgenin üçüncü, dördüncü ve beşinci büyük illeridir. Isparta ve Burdur illerinin nüfusları 1 milyonun altındadır (Bkz: Ek 4, Ek 5).

Bölgenin en gelişmiş illeri sırasıyla Adana (1,09; 1,13), Antalya (1,03; 1,07), İçel (0,86; 0,60), Hatay (0,33; 0,39), Isparta (0,39; 0,33), Burdur (0,17; 0,29), Kahramanmaraş (-0,47; -0,27) ve Osmaniye (-0,31) dir (Grafik 4).⁵ Bölge illerinin sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerleri Kahramanmaraş ve Kütahya hariç ülke ortalamasının üstündedir. Sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri ülke ortalamasının üstünde olan illerden Adana, Antalya, İçel illeri birbirinden; Hatay, Isparta, Burdur illeri de aralarında önemli farklılık göstermediği söylenebilir.

Grafik 4: Akdeniz Bölgesi İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi

Akdeniz Bölgesi'nin kentleşme oranı ve net göç hızı göstergeleri itibariyle bölgesel sıralamada üçüncü sıradadır. Akdeniz, aynı dönemde yıllık ortalama nüfus artış hızı itibariyle Güneydoğu Anadolu'dan sonra en çok artışın (%18,1) yaşadığı bölgedir. Birinci dönem verilerine göre %87,1'lik net göç hızıyla Marmara ve Ege'den sonra en çok göç alan bölgedir. Doğurganlık hızı (%2,6), bebek (%58,8) ve çocuk ölüm hızları (%12,7) ülke ortalamalarının altındadır. Türkiye genelinde bu oranlar sırasıyla %3, %68,1 ve %17,3'tür (Bkz: Ek 4 ve Ek 5).

Genel olarak, eğitim ve sağlık göstergeler itibariyle Akdeniz Bölgesi ülke ortalamalarının biraz üstünde değerler almıştır. Coğrafi bölge sıralamasında üçüncü sırada yer alan Akdeniz, bu konumuyla ortalamasının hemen üstünde olan bir bölge niteliğindedir. Bölge'nin bu özelliği hemen hemen tüm eğitim ve sağlık göstergelerinde somutlaşmaktadır. Akdeniz Bölgesi'nde, parantez içerisindeki değerler ülke ortalamasını göstermek üzere, toplam öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 23,5 (25,3), yüksek öğretim bitirenlerin oranı %7,3 (%5,9), ilköğretim okullaşma oranı %71,2 (%67), genel okuma yazma bilen nüfus oranı %88,2 (%84,8), doktor başına düşen nüfus 1.216 (1.304), diş doktoru başına düşen nüfus 6.934 (13.710), diğer

⁵ Parantez içerisindeki değerler sırasıyla birinci ve ikinci döneme ait sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerlerini göstermektedir.

sağlık personeli başına düşen nüfus 433 (483), onbin kişiye düşen hastane yatak sayısı 21 (20), onbin kişiye düşen eczacı sayısı 2,9 (2,6), bebek ölüm hızı %38,8 (%43,8), çocuk ölüm hızı %6,4 (%7,9) oranları ülke ortalamalarından biraz daha iyi değerlerdir (Bkz: Ek 4 ve Ek 5)..

Ancak, eğitim ve sağlık göstergelerinde ülke ortalamalarını yansıtan Akdeniz Bölgesi'nde istihdam göstergeleri için aynı değerlendirmeyi yapmamız mümkün değildir. Akdeniz Bölgesi istihdam göstergeleri açısından ülke ortalamasına altında bir performans göstermektedir. Bölgenin ortalama işgücüne katılma oranı %55,2, tarım sektöründe çalışanların oranı %56,8, sanayi sektöründe çalışanların oranı %8,2, her yüz erkeğe karşı çalışan kadın sayısı 62, işsizlik oranı ise %9,1'dir. Ülke geneli ortalama değerleri ise sırasıyla şöyledir; %57,6, %59,1, %8,7, 66 ve %7,8'dir. Tarım sektörü, yüzde 56,8 oranıyla temel sektör olma özelliğini sürdürmektedir (Bkz: Ek 4 ve Ek 5).

Genel olarak, Akdeniz, dış ticaret, elektrik, imalat sanayi ve mali göstergelere göre ise coğrafi bölgeler arasındaki sırasına yakın değerler almıştır. İmalat sanayinde yıl sonunda kurulu olan toplam çevirici güç kapasitesi, imalat sanayinde yaratılan katma değer, toplam kullanılan elektrik, sanayide kullanılan elektrik, banka kredileri ve ihracat göstergelerine göre Marmara ve Ege'den sonra üçüncü; kamu yatırım harcamaları itibariyle Marmara Bölgesi'nden sonra ikinci; belediye giderleri açısından Marmara, Ege ve Doğu Anadolu bölgelerinden sonra dördüncü sırada bulunmaktadır.

Benzer şekilde konut, kara taşıt sayısı ve kırsal yerleşim yerlerinde toplam asfalt karayolu oranı göstergeleri itibariyle Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinden sonra üçüncü veya dördüncü sırada bulunmaktadır.

Akdeniz Bölgesi'nde alansal gelişme, tek bir gelişme kutbunun baskınlığında gerçekleşmemektedir. İktisadi faaliyetler itibariyle çeşitlilik gösteren Akdeniz'de, birden çok gelişme merkezi ortaya çıkmıştır. Kahramanmaraş ve Osmaniye gelişmişlik endeks değeriyle ülke ortalaması altında kalan iki ili olmakla beraber, Akdeniz'de, genel olarak bölge içi bir homojenleşme gözlenmektedir.

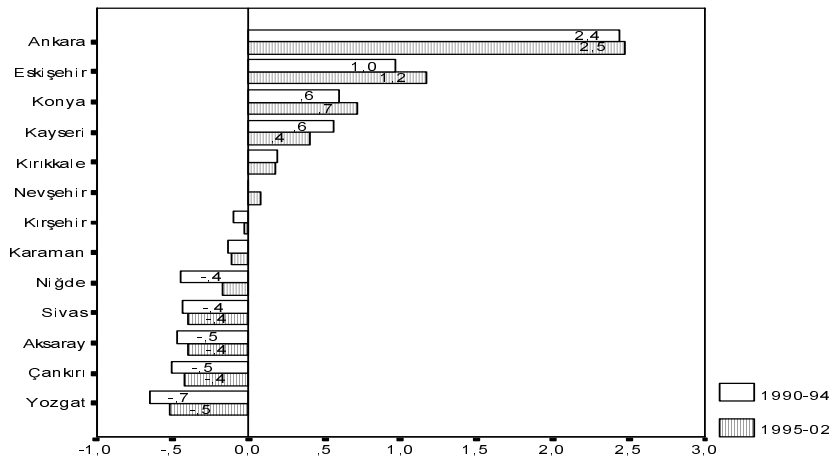
2.4. İç Anadolu Bölgesi

İç Anadolu Bölgesi, bölgelere göre sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında Akdeniz'i izleyerek dördüncü sırada yer almaktadır. İç Anadolu Bölgesi; toplam nüfus itibariyle Marmara'dan sonra en çok nüfusa sahip ikinci; ortalama nüfusa göre ise, Marmara, Ege ve Akdeniz'den sonra dördüncü sırada bulunmaktadır. Nüfusun yaklaşık üçte birini barındıran Başkent Ankara, aynı zamanda İstanbul'dan sonra ülkenin en çok nüfusa sahip ikinci ilidir. Yaklaşık olarak Konya 2,1 ve Kayseri 1,1 milyon nüfusuyla Ankara'yı izlerken, diğer iller 1 milyon nüfusun altında kalmaktadır (Bkz: Ek 4, Ek 5).

İç Anadolu Bölgesi'nde Ankara dışında tüm iller, her iki dönemdeki endeks değeri itibariyle Türkiye ortalamasına yakın değerler almıştır. Bölgenin toplam 13 ilinden 6'sı ülke ortalamasının üstünde, 7'si ise altında bir performans göstermektedir.

Her iki dönemde bölgelerarası gelişmişlik endeks değerleri sırasıyla 0,153 ve 0,225 olarak ülke ortalamasının üstünde gerçekleşen İç Anadolu Bölgesi'nin bölge içi gelişmişlik endeks değerleri ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Ankara (2,441; 2,477), Eskişehir (0,970; 1,163), Konya (0,59; 0,713), Kayseri (0,553; 0,395), Kırıkkale (0,191; 0,172), Nevşehir (-0,006; 0,078), Kırşehir (-0,096; -0,034), Karaman (-0,141; -0,117), Niğde (-0,451; -0,178), Sivas (-0,434; -0,396), Aksaray (-0,468; -0,402), Çankırı (-0,507; -0,427) ve Yozgat (-0,656; -0,52).

Grafik 5: İç Anadolu Bölgesi İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi

Km²'ye 57 kişinin düştüğü İç Anadolu Bölgesi, nüfus yoğunluğuna göre ülke ortalamasının altında bulunmaktadır. Birinci dönem itibariyle ortalama binde -35,3'lük net göç hızıyla Güneydoğu, Doğu ve Karadeniz bölgelerinden sonra en çok göç veren bölgedir. 13 ilden oluşan bölgenin 10 ili (Sivas, Yozgat, Çankırı, Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Kırıkkale, Kayseri, Konya ve Aksaray) yoğun bir şekilde göç verirken, bölgenin en gelişmiş illeri olan Ankara ve Eskişehir illeri yoğun bir şekilde göç almaktadır. Kentleşme oranı (%59,3) itibariyle ülke ortalamasının (%55,6) üstünde yer almaktadır. Bölgenin doğurganlık oranı (2,54) ülke ortalamasının (2,91) biraz altında bulunmaktadır. Genel olarak, İç Anadolu Bölgesi'nde, kalabalık aile yapısından çekirdek aile yapısına doğru bir geçiş yaşandığından söz edilebilir.

İç Anadolu, eğitim göstergeleri açısından Ülke ortalamasının üstünde bir gelişim göstermektedir. Parantez içindeki değerler ülke ortalamasını göstermek üzere, bölgede toplam öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 23,2 (25,3), yüksek öğretim bitirenlerin oranı %6,4 (%5,9), ilköğretim okullaşma oranı %73,2 (%67), yüksekokul okullaşma oranı %30,9 (%23,6), genel okuma yazma oranı %88,8 (%84,8) olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, sağlık göstergeleri de eğitim göstergeleri gibi ülke ortalamasının üstünde bir performans göstermektedir. Bölgenin ortalama sağlık göstergeleri ülke ortalama değerleriyle karşılaştırsak; doktor başına düşen nüfus sayısı 1.074 (1.305),

diş doktoru başına düşen nüfus sayısı 10.245 (13.710), diğer sağlık personeli başına düşen nüfus 423 (482), onbin kişiye düşen hastane yatak sayısı 22 (20), onbin kişiye düşen eczacı sayısı 3,1 (2,6), bebek ölüm hızı %42 (%44) ve çocuk ölüm hızı %7 (%8) dir. Eğitim göstergelerinin göreceli yüksekliğinde, bölge merkezi Ankara'nın önemli etkisi vardır. Benzer durum, sağlık göstergeleri için de geçerlidir.

İstihdamın sektörel dağılımı ise ülke ortalamasından biraz daha iyi değerlere sahiptir. Toplam istihdam oranı %55,1 (%57,6), tarım sektöründe çalışanların oranı %59 (%59,1), sanayide çalışanların oranı %8,9 (%8,7), her yüz erkeğe karşılık istihdam edilen kadın sayısı 61 (66) ve işsizlik oranı %7,5 (%7,9).

İç Anadolu Bölgesi ortalama imalat sanayi, enerji, yatırım ve yerel yönetim harcamaları, ihracat, mali göstergeler açısından ülke ortalamasına yakın değerler almaktadır. Söz konusu göstergeler açısından bölge Marmara, Ege veya Akdeniz'den sonra üçüncü veya dördüncü sıralarda yer almaktadır. Ancak, özellikle kamu bankalarının ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT'lerin) genel yönetim birimlerinin yer aldığı Başkent Ankara'nın, mali göstergelerin yükselmesinde suni bir katkısının olduğundan söz edilebilir.

İç Anadolu'da sanayi belirli bir noktada yığılmamış, çeşitli sanayi kutupları yaratarak yaygınlaşmaktadır. Özellikle Eskişehir, Konya ve Kayseri gibi iller Bölge'nin yeni sanayi odakları olmaya başladığı görülmektedir. Nitekim, gelişmenin en önemli unsurlarından olan sanayinin, bölge içinde yer alan iller arasında dengeli bir yapıda geliştiği söylenebilir.

İç Anadolu'da altyapı donanımı da ülke ortalamasına yakın veya üzerinde değerlere sahiptir. Ortalama toplam sigortalı nüfus (%11,2), onbin kişiye düşen motorlu kara taşıtı (759,5), kırsal yerleşim yerlerinde toplam asfalt karayolu oranı (%35,4) göstergeleri itibariyle, ülke ortalamasının üstünde, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

Genel olarak, tüm göstergeler itibariyle, denize uzak bölgelerden olan İç Anadolu Bölgesi ülke ortalamalarına yakın ve üzerinde değerler almasında başkent Ankara'nın büyük payı olduğu açıktır. Bu özelliği İç Anadolu Bölgesini benzer coğrafi konuma sahip diğer bölgelerden üstün duruma getirmektedir.

2.5. Karadeniz Bölgesi

Sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerleri itibariyle, her iki dönemde de, ülke ortalaması üzerinde yer alan üç il; Zonguldak, Bolu ve Samsun'dur. İkinci dönem itibariyle Zonguldak ilinden ayrılıp il olan Karabük ve birinci dönem için ülke ortalamasının altında bir sosyoekonomik gelişmişlik gösteren Trabzon, Rize, Amasya ve Artvin illeri gelişmişlik düzeylerini yükselterek ülke ortalamasının üstüne çıkma trendine girmişlerdir. Doğu Anadolu'ya yakın illerden Gümüşhane ve Bayburt ise, bu bölgeye yakın endeks değerlerine sahiptir (Bkz: Grafik 6 ve Ek 3). Bu illerin Doğu Anadolu Bölge-

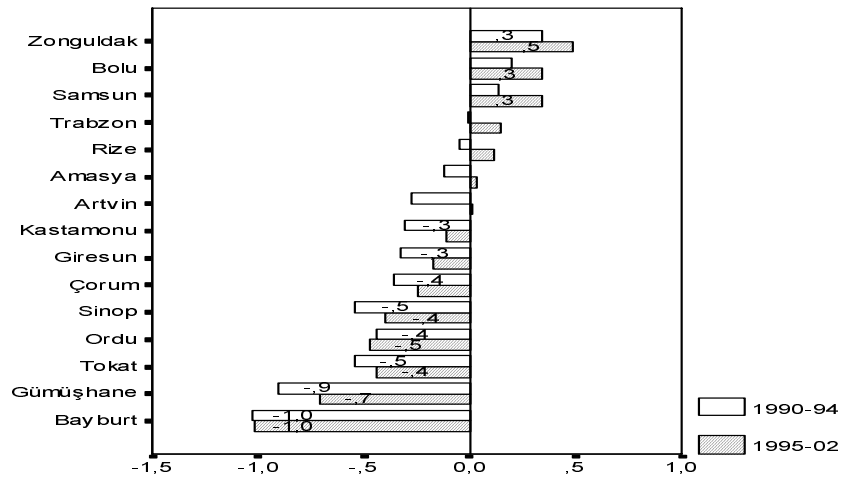
si'ndeki illere benzer bir sosyoekonomik gelişmişli göstermesi büyük ölçüde coğrafi yapı benzerliğiyle açıklanabilir.

Bölgelerarası sosyoekonomik gelişmişliğe göre beşinci sıradaki Karadeniz Bölgesi, yaklaşık 8,1 milyon nüfusu ile Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu'dan sonra ülkenin en çok nüfusa sahip beşinci bölgesidir. 17 ilden oluşan bölgede, 1 milyon üzeri nüfusa sahip tek il Samsun'dur (1.209.137). Diğer 16 ilin nüfusu 1 milyonun altındadır. Bunlardan Trabzon ili, 975.137 nüfusu ile bir milyon eşğine yaklaşmaktadır.

Bölgelerarası sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değeri birinci dönem -0,282 ve ikinci dönem -0,136 olarak ülke ortalamasının altında gerçekleşen Karadeniz Bölgesi'nin bölgeiçi gelişmişlik endeksi değerleri sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir (Grafik 6 ve Ek 3): Zonguldak (0,338; 0,483), Bolu (0,198; 0,347), Samsun (0,139; 0,341), Trabzon (-0,004; 0,142), Rize (-0,051; 0,111), Karabük (0,111), Amasya (-0,117; 0,038), Artvin (-0,278; 0,013), Kastamonu (-0,310; -0,115), Giresun (-0,327; -0,172), Çorum (-0,358; -0,242), Bartın (-0,333), Sinop (-0,540; -0,398), Tokat (-0,547; -0,439), Ordu (-0,441; -0,471), Gümüşhane (-0,904; -0,709) ve Bayburt (-1,023; -1,017).

Birinci dönem itibariyle -%74,93'lük yıllık net göç hızı ile Doğu Anadolu'dan sonra en çok göç veren bölge olan Karadeniz'de, en çok göç veren illeri sırasıyla Gümüşhane (-%148), Bayburt (-%145) ve Artvin'dir (-%105). Bölge her iki dönem itibariyle, negatif yıllık ortalama nüfus artış hızı göstergesi nüfusun azaldığını göstermektedir. Bu durum en iyi göç olgusu ile açıklanabilmektedir. Ortalama %48,4'lük kentleşme oranı ve kilometrekareye düşen 87 kişi itibariyle ülke ortalamasının (%55,6 ve 103) altında bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde ortalama hanehalkı büyüklüğü, kısmen geniş aile yapısının devam ettiğini göstermektedir.

Grafik 6: Karadeniz Bölgesi İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi

Bölgelerarası gelişmişlik sıralamasında beşinci sırada yer alan Karadeniz bölgesi eğitim ve sağlık göstergeleri açısından ülke ortalamasına yakın bir gelişim göstermektedir. Ortalama toplam öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 21 (25), yüksek öğretim bitirenlerin oranı %5,4 (%5,9), ilköğretim okullaşma oranı %70 (%67), yüksekokul okullaşma oranı %23,5 (%23,6), genel okuma yazma bilen oranı %85,7 (%84,8), doktor başına düşen nüfus 1242 (1305), dış doktoru başına düşen nüfus 10.926 (13.710), diğer sağlık personeli başına düşen nüfus 413 (483), onbin kişiye düşen hastane yatak sayısı 25 (20), onbin kişiye düşen eczacı sayısı 2,4 (2,6). Doğurganlık (%2,4), bebek ölüm (%42) ve çocuk ölüm (%7,7) hızları düşük farklarla ülke ortalamalarına (%2,9, %44 ve %7,8) çok yakındır.⁶

İstihdamın sektörel dağılımı, tarımın egemen sektör olduğunu göstermektedir. Bölgede tarımda istihdam edilenlerin oranı %66'dır. Sanayide istihdam edilenlerin oranı %7,3 (%8,7), her yüz erkeğe karşılık istihdam edilen kadın sayısı 76 (66), işsizlik oranı %6,3 (%7,9) olarak gerçekleşmiştir.

Bölgenin tarımsal yapısındaki gelişmişliği yansıtan göstergelerin tamamı ülke ortalamasının altında bulunmaktadır. Bölgedeki ortalama toplam traktör sayısı 8.791 (11.773), kullanılan gübre 72.999 (130.310), tarımsal üretim değeri 1.839.746 (2.730.195), ekilen tarım alanları 121.558 (227.584), sulanan tarım alanlarının ülke geneline oranı 0,6 (1,3) dır.

Karadeniz Bölgesi'nin, ortalama olarak, başta sanayi ve tarım sektöründeki geri kalmışlığı yörenin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi rakamlarına da yansımaktadır. 2.169 (2.356) kişi başına gayri safi yurtiçi değeriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden sonra sondan üçüncü sırada bulunmaktadır.

Altyapı ve konut göstergelerinden kentsel nüfus başına düşen daire sayısı 39 (36,7), kentsel nüfus başına düşen konut alanı 3,6 (3,4) ve onbin kişiye düşen kara taşıt sayısı 691 (664) göstergeleri ülke ortalamalarının üstünde; kentsel nüfus başına üretilen konut sayısı 137,6 (159,1) ve kırsal kesimde toplam asfalt karayolu oranı %16,4 (%27,3) göstergeleriyle ülke ortalamalarının altında yer almaktadır. Bu göstergeler itibarıyla bölge beşinci veya altıncı sırada bulunmaktadır. Bu göstergelerin düşük olmasının temel nedeni, kırsal yerleşimin dağınıklığı ve engebeli coğrafi yapısıdır.

Karadeniz'in sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi itibarıyla ülke ortalamaları altında kalmasının temel nedenleri, engebeli bir arazi yapısına sahip olması ve coğrafi koşulların tarım ve sanayi için elverişli bir ortam sunmamasıdır. Bölge'de tarım sektörü halen ağırlığını korumakla birlikte, tarımsal arazinin küçük parçalardan oluşması, tarımsal verimliliği düşürmektedir. Ayrıca, sanayi birimlerinin daha rasyonel çalışabileceği, verimliliğinin yükseleceği sanayi için uygun yoğunlaşma alanları da yetersizdir. Gelişmiş pazarlara da uzak olan bölgede, tüm bu nedenler sonucu, dış göç önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

⁶ Parantez içerisindeki değerler ülke ortalaması değerlerini göstermektedir.

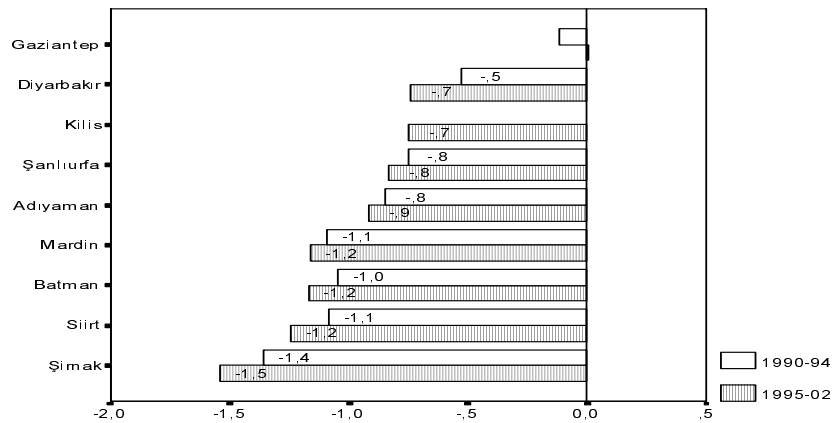
2.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bölgeler itibariyle sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında altıncı sıradadır. 6,6 milyonu aşan toplam nüfusuyla, coğrafi bölgeler arasında altıncı sıradadır. Toplam 9 ilden oluşan Güneydoğu'da, bir milyon üzeri nüfusa sahip 3 il bulunmaktadır. Bu illerden Gaziantep, 1.285.249 toplam nüfusuyla bölgenin en büyük kenti olma özelliğini sürdürmektedir. Gaziantep'i 1.443.422 nüfusu ile Şanlıurfa ve 1.362.708 nüfusu ile Diyarbakır illeri izlemektedir. Diğer altı ilin nüfusu bir milyonun altındadır.

Güneydoğu Anadolu, 1990 Nüfus Sayımına göre -%109,6'lık net göç oranı ile en çok göç veren bölgeler içinde birinci sırada yer almaktadır. Sosyoekonomik gelişmişliğin, diğer bir anlatımla refah düzeyinin düşük olması nedeniyle, bölge dışına yoğun bir göç yaşanmaktadır. Terör ve siyasi istikrarsızlık yüzünden bölgedeki iç göç oranları da oldukça yüksektir. Aynı dönemde, yıllık ortalama nüfus artış hızı %28,9 ile en hızlı nüfus artışı yaşayan bölgedir. DİE 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bölgenin ortalama nüfus artış hızı %19,9 olarak gerçekleşmiştir. Bölge, aynı zamanda en büyük doğurganlık hızına (5) ve ortalama hanehalkı büyüklüğüne (6,8) sahiptir. Aile yapısı, genel olarak geniş ailelerden oluşmaktadır.

Bölgedeki illerin her iki dönemdeki sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değerleri incelendiğinde tüm illerin ülke ortalamasının altında bir performans gösterdikleri görülmektedir. Ancak, ikinci dönem itibariyle, Gaziantep ili Türkiye ortalamasını yansıtsan bir il konumundadır. Bölgelerarası gelişmişlik endeksi değerleri -0,854 ve -0,928 olarak ülke ortalamasının altında gerçekleşen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bölge içi gelişmişlik endeksi değerleri ise şu şekilde gerçekleşmiştir (Bkz: Grafik 7 ve Ek 3): Gaziantep (-0,118; 0,006), Diyarbakır (-0,532; -0,743), Kilis (-0,749), Şanlıurfa (-0,753; -0,834), Adıyaman (-0,849; -0,919), Mardin (-1,094; -1,163), Batman (-1,048; -1,167), Siirt (-1,084; -1,245), Şırnak (-1,357; -1,543).

Grafik 7: Güneydoğu Anadolu İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, eğitim ve sağlık göstergeleri itibarıyla bölgesel sıralamada genelde en son sırada yer almaktadır. İkinci dönem itibarıyla bölgenin eğitim ve sağlık göstergeleri ülke ortalamalarıyla karşılaştırıldığında şöyle gerçekleşmiştir: Ortalama toplam öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 37 (25), yüksek öğretim bitirenlerin oranı %4,5 (%5,9), ilköğretim okullaşma oranı %47 (%67), yüksekokul okullaşma oranı %10,3 (%23,7), genel okuma yazma bilen nüfus oranı %73,1 (%84,8), doktor başına düşen nüfus 2.062 (1.305), diş doktoru başına düşen nüfus 27.722 (13.710), diğer sağlık personeli başına düşen nüfus 765 (483), onbin kişiye düşen hastane yatak sayısı 12 (20), onbin kişiye düşen eczacı sayısı 2,7 (2,6), doğurganlık 5 (2,4), bebek %47 (%44) ve çocuk ölüm hızları %9 (%7,8). Mevcut durumda Güneydoğu Anadolu; doktor, diş doktoru ve eczacı tercihinin en düşük olduğu bölgedir. Bölge; onbin kişiye düşen eczacı sayısı, bebek ve çocuk ölüm hızı göstergelerine göre Doğu Anadolu'dan sonra sondan ikinci, diğer tüm eğitim ve sağlık göstergeleri itibarıyla bölgelerarası sıralamada en alt sırada yer almaktadır.⁷

İstihdamın sektörel dağılımı, tarımın egemen sektör olduğunu göstermektedir. Güneydoğu Anadolu'da tarım sektöründe istihdam oranı yüzde %60 (59)'dur. Sanayide istihdam edilenlerin oranı %6 (%8,7), her yüz erkeğe karşılık çalışan kadın sayısı 72 (66), işsizlik oranı %12 (%7,9) olduğu görülmektedir.

Bölgenin tarımsal yapısındaki gelişmişliği yansıtan göstergeler, ekilen tarım alanları göstergesi hariç, tamamı ülke ortalamasının altında bulunmaktadır. Bölgedeki ortalama toplam traktör sayısı 5.276 (11.773), kullanılan gübre 122.841 (130.310), tarımsal üretim değeri 2.114.360 (2.730.195), ekilen tarım alanları 296.177 (227.584) ve sulanan tarım alanlarının ülke geneline oranı 0,8 (1,3) dir.

Bölge söz konusu ortalama değerlere göre; ekilen tarım alanlarının Türkiye geneline oranına göre İç Anadolu Bölgesi'nden sonra ikinci; toplam traktör sayısına göre Doğu Anadolu'dan sonra sondan ikinci; sulanan tarım alanlarının Türkiye geneline oranına göre Karadeniz Bölgesi'nden sonra sondan ikinci, toplam gübre miktarı itibarıyla Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden sonra sondan üçüncü ve tarımsal üretim değerinin Türkiye geneline oranına göre sırasıyla Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinden sonra sondan üçüncü sırada yer almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, ortalama olarak, başta eğitim, sağlık, istihdam, sanayi ve tarım sektöründeki geri kalmışlığı yörenin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi rakamlarına da yansımaktadır. 1.511 (1.356) kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla değeriyle Doğu Anadolu Bölgesi'nden sonra sondan ikinci sırada bulunmaktadır.

Altyapı ve konut göstergelerinden kentsel nüfus başına düşen daire sayısı 22 (36,7), kentsel nüfus başına düşen konut alanı 0,96 (3,4), onbin kişiye düşen kara taşıt sayısı 321 (664), kentsel nüfus başına üretilen konut

⁷ Parantez içindeki değerler Türkiye ortalamasını göstermektedir.

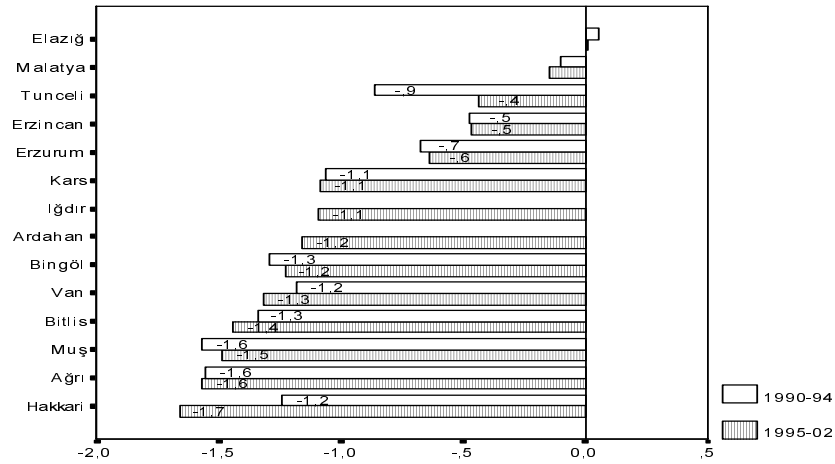
sayısı 114 (159) ve toplam asfalt karayolu oranı %23,5 (%27,3) göstergeleriyle ülke ortalamalarının altında yer almaktadır.⁸

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değeri ile bölgelerarası sıralamada altıncılığı, genel olarak tüm göstergelere yansımaktadır. Bölge, birkaç gösterge hariç, genelde altıncı veya yedinci sıralara inmektedir. Gösterge değerleri, genel olarak Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır (Ek 4-5). Bununla birlikte Güneydoğu, aynı dönemde fert başına kamu yatırım harcamaları itibariyle en fazla yatırım olan bölgeler arasında yer almaktadır.

2.7. Doğu Anadolu Bölgesi

Bölgenin sosyoekonomik gelişmişliği yansıtan -0,941 ve -0,979 endeks değerleriyle son sırada bulunan Doğu Anadolu Bölgesi, DİE 2000 GNS sonuçları itibariyle 6.137.414 nüfusu ile coğrafi bölgeler nüfus sıralamasında da en son sırada yer almaktadır. Ayrıca, toplam 14 ilin bulunduğu Doğu Anadolu'da bir milyon üzeri nüfusa sahip il de bulunmamaktadır. Bölgenin en büyük ili, yaklaşık 937.789 nüfusuyla Erzurum'dur. Erzurum'u 877.524 nüfusu ile Van ve 853.657 nüfus ile Malatya illeri izlemektedir. Elazığ, 569.616 nüfusu ile dördüncü büyük il konumundadır. Diğer illerin nüfusu, Ağrı (528.774) ili hariç, 500 binin altında kalmaktadır.

Grafik 8: Doğu Anadolu Bölgesi İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi

Ülke genelinde en az nüfusa sahip olan Doğu Anadolu, nüfus yoğunluğu itibariyle de en düşük yoğunluklu bölgedir. Bölge'de kilometre kareye 44 kişi düşmektedir. Nüfusun en yoğun (273) olduğu Marmara ile Doğu Anadolu Bölgeleri arasında, yaklaşık 7 kata varan bir nüfus yoğunluğu farkı vardır. Bölge'de gözlenen nüfus azlığı ve seyrekliğinin en önemli nedenleri; coğrafyanın engebeli oluşu ve yükselti nedeniyle iklimin çok sert olmasıdır. Bu tür doğal nedenler yanında, göç olgusunun da yoğun bir şekilde yaşanma-

⁸ Parantez içindeki değerler Türkiye ortalamasını göstermektedir.

sı, tüm demografi göstergelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Öyle ki, 1990 döneminde, ortalama yıllık net göç oranı, -%93,2 gibi oldukça yüksek bir orana erişmiştir.

Bölge, aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'dan sonra en yüksek doğurganlık hızına (4) ve ortalama hanehalkı büyüklüğüne (6,4) sahiptir. Aile yapısı, genel olarak geniş ailelerden oluşmaktadır. Benzer şekilde diğer demografi göstergeleri itibariyle, Güneydoğu Anadolu'dan sonra en alt sırada olan bölgedir. Diğer tüm bölgelerde olduğu gibi, Doğu Anadolu'da da doğurganlık ve hanehalkı göstergeleri doğru orantılı çıkmaktadır. Mevcut demografi göstergeleri itibariyle, Bölge'de geniş aile yapısının hüküm sürdüğü görülmektedir. Ayrıca, yüksek doğurganlık oranına paralel olarak, bebek ölüm oranı da çok yüksektir. DİE 2000 GNS verilerine göre, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bebek ölüm hızı %11,1'dir. Bu oran ile Doğu Anadolu, bölgelerarası sıralamada en alt sırada yer almaktadır.

Doğu Anadolu bölgesindeki illerin her iki dönemdeki sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerleri incelendiğinde, Elazığ ili hariç, diğer illerin ülke ortalamasının altında bir performans gösterdikleri görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin bölgeiçi gelişmişlik endeks değerleri şu şekilde gerçekleşmiştir (Bkz: Grafik 8 ve Ek 3): Elazığ (0,057; 0,011), Malatya (-0,104; -0,150), Tunceli (-0,860; -0,439), Erzincan (-0,473; -0,468), Erzurum (-0,679; -0,639), Kars (-1,061; -1,083), Iğdır (-1,093), Ardahan (-1,157), Bingöl (-1,293; -1,230), Van (-1,180; -1,312), Bitlis (-1,341; -1,439), Muş (-1,566; -1,483), Ağrı (-1,553; -1,483) ve Hakkari (-1,242; -1,660).

Bölge eğitim ve sağlık göstergeleri itibariyle bölgesel sıralamada en son sırada yer almaktadır. İkinci dönem itibariyle bölgenin eğitim ve sağlık göstergeleri ülke ortalamalarıyla karşılaştırıldığında şöyle gerçekleşmiştir: Toplam öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 28 (25), yüksek öğretim bitirenlerin oranı %5,1 (%5,9), ilköğretim okullaşma oranı %52 (%67), yükseköğretim okullaşma oranı %16 (%23,7), genel okuma yazma bilen oranı %77,8 (%84,8), doktor başına düşen nüfus 1.550 (1305), diş doktoru başına düşen nüfus 25.932 (13.710), diğer sağlık personeli başına düşen nüfus 512 (483), onbin kişiye düşen hastane yatak sayısı 16 (20), onbin kişiye düşen eczacı sayısı 1,5 (2,6), doğurganlık 4 (2,4), bebek %54 (%44) ve çocuk ölüm hızları %11 (%7,8). Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu'yla birlikte, sağlık personeli tercihinin en düşük olduğu bölgedir (Ek 4 ve Ek 5).

Doğu Anadolu Bölgesi, istihdamın sektörel dağılımı itibariyle, tarım ağırlıklı bir yapı sergilemektedir. Tarım alanında çalışanların toplam istihdam içindeki oranı yüzde %65,7'dir. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı en büyük olmakla beraber, ortalama tarımsal üretim değerine göre coğrafi bölgeler arasında son sırada yer almaktadır.

Bölgenin tarımsal yapısındaki gelişmişliği yansıtan göstergelerin tamamı ülke ortalamasının altında bulunmaktadır. Bölgedeki ortalama traktör sayısı 3.425 (11.773), kullanılan gübre 31.124 (130.310), tarımsal üretim değeri 1.354.873 (2.730.195), ekilen tarım alanları 123.120 (227.584), sulanan tarım alanlarının ülke geneline oranı 1,14 (1,3) tür. Bölge söz konusu

ortalama değerlere göre; sulanan tarım alanlarının Türkiye geneline oranı göstergesi hariç, diğer göstergeler itibariyle sonuncu sırada yer almaktadır.⁹

Bölgenin imalat sanayi, enerji, kamu yatırım harcamaları, banka kredileri, ihracat göstergelerinin tamamı ülke ortalamasının altında ve bölgelerarası sıralamada sonuncu sırada yer almaktadır. Ancak, yerel yönetim harcamaları açısından Marmara ve Ege Bölgesinden sonra üçüncü sırada bulunmaktadır. Bölge'nin ortalama imalat sanayi işyeri sayısı 11 (141), imalat sanayinde kurulu olan toplam çevirici güç kapasitesi 13.945 (159.402), imalat sanayinde yaratılan katma değer 117.328 (1.995.420), banka kredilerinin Türkiye geneline oranı 0,12 (1,25), ihracatın Türkiye geneline oranı 0,05 (1,25), sanayide kullanılan elektrik 72.557 (581.005), toplam kullanılan elektrik 0,25 (1,25) ve kamu yatırım harcamaları 0,48 (1,25) itibariyle bölgelerarası gelişmişlik sıralamasında son sırada yer almıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin, ortalama olarak, başta eğitim, sağlık, istihdam, sanayi ve tarım sektöründeki geri kalmışlığı yörenin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi rakamlarına da yansımaktadır. 1.299 (1.356) kişi başına gayri safi yurtiçi değeriyle bölgeler arası sıralamada son sırada bulunmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin, her iki dönem itibariyle sırasıyla ortalama -0,9 ve -1'lik sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değeriyle, bölgelerarası sıralamadaki sonuncululuğu genel olarak tüm göstergelerine yansımaktadır. Bölge, birkaç gösterge hariç, genelde sonuncu sırada kalmaktadır. Gösterge değerleri, genel olarak Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak coğrafi bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik endeksi sonuçlarına göre, Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri Türkiye ortalamasının üzerinde, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ise Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Ayrıca Ek 3 incelendiğinde, ilk beş sırada yer alan iller hariç olmak üzere, diğer illerin endeks değerlerinin birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Endeks değerlerine göre büyük farklılık göstermeyen illerin, birbirinden mutlak olarak daha gelişmiş veya azgelişmiş olduklarını söylemek çok anlamlı olmamaktadır. Sonuç olarak, illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması, bütünsel bir yaklaşımla değerlendirildiği zaman daha anlamlı olmaktadır (Albayrak, 2003).

Her iki dönem itibariyle bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik endeksleri incelendiğinde coğrafi bölgeler arasındaki dengesizliklerin arttığı görülmektedir.¹⁰ Bunun en temel ve basit göstergesi birinci dönemde en

⁹ Parantez içindeki değerler Türkiye ortalamasını göstermektedir.

¹⁰ Coğrafi bölgelerin her iki dönem itibariyle ortalama sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değerleri şöyledir: Marmara Bölgesi (1,189; 1,180), Ege Bölgesi (0,634; 0,655); Akdeniz Bölgesi (0,486; 0,403), İç Anadolu Bölgesi (0,153; 0,225), Karadeniz Bölgesi (-0,282; -0,136), Güneydoğu Anadolu Bölgesi (-0,854; -0,928) ve Doğu Anadolu Bölgesi (-0,941; -0,979). Parantez içindeki değerler sırasıyla coğrafi bölgelerin birinci ve ikinci dönemdeki ortalama sosyoekonomik gelişmişlik endeksi değerlerini göstermektedir.

yüksek ve en düşük endeks değerleri arasındaki fark 2,130 [1,189-(-0,941)] iken, ikinci dönemde 2,159 [1,180-(-0,979)] olmuştur. Benzer şekilde her iki dönem itibarıyla Türkiye'nin en gelişmiş iki coğrafi bölgesi olan Marmara ve Ege bölgeleri ile en az gelişmiş olan Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri arasındaki sosyoekonomik gelişmişlik farklarının arttığı görülmektedir.

Bölgesel sıralamada ülke ortalamalarının altında değerler alan Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinin geri kalmışlığının en önemli faktörleri arasında coğrafi yapı, iklim özellikleri ve gelişmiş Batı pazarlarına göreceli uzaklık sayılabilir. Özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri gelir, istihdam ve genel olarak refah bakımından Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, her üç bölgeden diğer bölgelere yoğun bir göç yaşanmaktadır. Bununla birlikte yoğun göç olgusu, nüfus yanında, gelişmenin alansal dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Zira, bu bölgelerimizin durgunluğundan kaynaklanan göçler, bu bölgelerde işgücü ve sermaye kaybı anlamına da gelmekte ve mevcut durgunluğu pekiştirmektedir. Öncelikle bölge dışı göçü durduracak ve göçün yönünü bölge içine çevirecek uygulamalar bu bölgelerimiz için önemini korumaktadır. Nitekim, özellikle Güneydoğu'da, GAP Projesiyle birlikte, sulu tarım ve tarıma dayalı sanayilerin göçün yönünü değiştireceği beklenmektedir.

Coğrafi bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen ekonomik ve sosyal göstergeler arasında paralellik bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik yapısını oluşturan tarım, sanayi ve diğer sektörlerinin gelişmişlik düzeyi ile sosyal yapısını oluşturan nüfus, istihdam, sağlık ve eğitim gibi göstergeler, sosyoekonomik göstergeler ölçeğinde benzer sıralarda yer almaktadır. Benzer şekilde tüm bölgeler için bu durum geçerlidir.

Nitekim, bölge dışına en çok göç veren bölge olan Doğu Anadolu, ekonomik ve sosyal göstergeler itibarıyla en son sıralarda yer almaktadır. Bu itibarla, Bölge'nin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi, sıralamada en sondadır. Genel olarak sosyoekonomik gelişmişliğin bölgesel düzeyde dengesiz dağılımının bir sonucu olan göç olgusu, aynı zamanda bu dağılımın bozulmasını besleyen temel etmen durumundadır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde göçü durdurarak, göçü Bölge içinde seçilecek gelişme merkezlerine yönlendirecek politikalar önemini korumaktadır.

Doğu Anadolu, tarımsal istihdamın en yoğun olduğu bölge konusunda olmasına rağmen, tarımsal verimliliğin en düşük olduğu bölgelerden biridir. Nitekim, tarımsal istihdam ile tarımsal verimlilik arasında Doğu Anadolu'da gözlenen ters orantı, diğer bölgeler için de geçerlidir. Denilebilir ki, toplam istihdam içinde tarım alanında çalışanların yüzde dağılımının en düşük olduğu bölgeler, tarımın modernize olduğu ve tarımsal verimliliğin yüksek olduğu bölgelerdir. Araştırma sonuçlarından da gözlenebildiği gibi; Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde, toplam istihdam içinde tarımsal istihdamın ağırlığı çok yüksek olmakla birlikte, tarımsal verimlilik genel olarak çok düşüktür.

Doğu Anadolu ile en gelişmiş bölge olan Marmara'nın istihdam yapısı, tamamen farklıdır. Zira, Marmara; en düşük tarımsal istihdama sahip bölge iken, aynı zamanda en yüksek sanayi istihdam oranlarına sahip bölgedir. Buradan bir sonuç çıkarmak gerekirse, denilebilir ki, toplam istihdam içinde tarımsal istihdam oranı, diğer sektörler lehine azaldıkça, sosyoekonomik gelişme düzeyi yükselmektedir. Nitekim, kırsal yapının egemen olduğu az gelişmiş bölgelerde verimsiz bir şekilde yığılan tarımsal istihdamı, daha verimli sektörlerle çekecek politikalar ile tarımsal verimliliği yükseltecek modernizasyon politikaları, bölgesel gelişme sürecinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmaktadır.

Düşük eğitim ve sağlık göstergeleri, yüksek ortalama hanehalkı büyüklüğü, yüksek doğurganlık ve bebek ölüm hızları ve sanayi istihdamının düşüklüğü gibi göstergeler göreceli olarak geri kalmış bölgelerin tipik özellikleridir.

Hemen hemen her ülkede alansal sosyoekonomik gelişmişliğin dolayısıyla da refahın dağılımında gözlenen farklılıklar yeni bir olgu değildir. Fakat, gelişme ekonomisinin gelişimiyle bölgesel gelişme politikalarının önem kazanarak uygulanması günümüz modern toplumlarında ortaya çıkmıştır. İleri refah düzeyine ulaşan toplumlar, ülkelerinin her yöresindeki yurttaşlarına sosyoekonomik ve toplumsal gelişmeye katılma ve refah düzeylerini yükseltmeye çalışmaktadır. Bu temeldeki politikalar, geri kalmış yörelerin (ülke, bölge veya il) sosyoekonomik gelişmişliğinin hızlandırılması, ülke içindeki toplumsal huzurun süreklilik kazanması ve ekonominin dengeli ve sağlıklı bir gelişme göstermesi ve adaletli bir gelir dağılımı açısından zorunlu görülmektedir.

Bilindiği gibi gelişmemiş yöreler tüm ülkelerde vardır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç bölgeleri, Avrupa'da İtalya ve Fransa'nın güneyi, İsveç, Finlandiya ve Norveç'in kuzeyi, Hollanda'nın doğusu söz konusu ülkelerdeki diğer bölgelerle karşılaştırıldığında daha az gelişmiş oldukları görülmektedir.

Pratikte, az gelişmiş yörelerin kalkınmasıyla ilgili politikalar ve bu politikaların araçları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Avrupa veya Amerika Birleşik Devletleri'ndeki göreceli olarak az gelişmiş bir yöre ile Türkiye'deki göreceli olarak az gelişmiş bir yörenin yapısı, sorunları ve dolayısıyla uygulanacak bölgesel kalkınma politikalarının aynı olmayacağı bir gerçek olup, bu nedenle, farklı araçlarla farklı sonuçlara ulaşmaya çalışılan kalkınma politikaları vardır.

Bu bağlamda, ülkemiz gündemindeki Avrupa Birliği'nin bölgesel gelişme problemlerine bakışımı kısaca özetlemek gerekmektedir. Çünkü Avrupa Birliği'nin önemli amaçlarından biri ülkeler ve bölgeler arasında dengeli gelişmeyi sağlamaktır. Avrupa Birliği'nde bölgesel gelişme yaklaşımının önemi, genişleme stratejisiyle orantılı artmakta ve birliğe üye devletler arasında olduğu kadar, üye devlet sınırları içinde de yöresel eşitsizliklerin varlığı bölgesel gelişme politikalarının önemini arttırmaktadır.

Avrupa Birliği'ni kuran Roma Antlaşması'nda az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması, sosyoekonomik gelişimin sağlanması, yaşam ve çalışma koşullarının hızla iyileştirilmesi, böylece bölgeler arasındaki sosyoekonomik farklılıkların giderilmesi temel hedef olarak kabul edilmiştir. Bu amaçla Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu kurulmuştur.

Araştırmamızın sonuçlarıyla da görüldüğü gibi, ülkemizde de bölgesel sosyoekonomik gelişmişlik farklılıklarının azaltmaya yönelik önlemler uygulanmış olmakla beraber, alınan önlemlerin bölgesel dengesizliklerle ilgili sorunlara etkin ve kalıcı çözümler getiremediğini görülmektedir. Zira, Türkiye'de bölgeler arasındaki sosyoekonomik gelişmişlik farklılıkları artmaktadır.

DPT tarafından koordine edilen ve bölgesel dengesizlikleri gidermede Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) büyük önem taşımaktadır.

Yatırımları olumsuz etkileyen, girişimcilerin önündeki belirsizliklerin azaltılması veya kaldırılmasına yönelik olarak projelerdeki karlılığın ve gereken hallerde belirli bir korumanın görünür bir gelecekte sürdürülebileceğine dair güvenceler ve araçlar yaratılmalıdır.

Sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için nüfus dinamikleri ile doğal kaynaklar, ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişme, sosyal ve kültürel yapı arasındaki dengenin her düzeydeki planlama ve politika geliştirme süreçlerinde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için nüfusun eğitim, sağlık ve insan gücü yönünden niteliklerinin iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bu alanlarda bölgeler ve yerleşim yerleri arasındaki farklılıkların azaltılması temel ilke olmalıdır.

Sonuç olarak denilebilir ki, sanayileşmeye dayalı büyüme hedefine yönelik (diğer bir anlatımla reel sektöre dönük) finansman politikaları ve finansman kesim şu dört esasa göre düzenlenmelidir: (1) Kamunun kaynakları karşılaştırmalı üstünlüklere göre etkin bir şekilde dağıtılması, (2) finansal kaynakların maliyetinin azaltılması ve sürekliliğinin sağlanması, (3) dış piyasalarda ulusal firmaların rekabet edebilmeleri için finansman maliyet avantajı sağlanması, (4) teşvikler ve yaptırımlarla finansal disiplin tesis edilmeli ve öngörülebilir istikrarlı bir ekonomik ortamın oluşturulması gerekmektedir. Bu düzenlemelerin ana çerçevesi ticari esaslı ve kısa dönem bankacılık yöntemlerine ve bankalarına değil, Kalkınma ve Yatırım Bankaları'na dayandırılmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Albayrak, Ali Sait, Aralık 2003, “Yöresel Gelişmişlik Farklılıklarının Saptanmasında Çok Değişkenli Bir Yaklaşım: Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi,” **T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, s: 107-126.
2. Albayrak, Ali Sait, Haziran 2004, “Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerini Belirleyen Hipotetik Yapıların Faktör Analiziyle İncelenmesi,” **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Yönetim Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 48, s: 107-126.
3. Bankalar Birliği, 2001, **Türk Bankacılık Sisteminde Mevduat ve Kredi Çeşitlerinin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı 2000**, Bankalar Birliği Yayını No: 2000/2, İstanbul.
4. Bağkur, 2001, **T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Bağkur Genel Müdürlüğü 1999-2000 İstatistik Yıllığı**, Bağkur Genel Müdürlüğü Yayın No: 2001/1.
5. DİE, 2003, **İmalat Sanayi İstatistikleri 1999**, DİE, Ankara.
6. DİE, 2002-a, **İstatistik Yıllığı 2001**, DİE, Ankara.
7. DİE, 2002-b, **Milli Eğitim İstatistikleri 1998-1999**, DİE, Ankara.
8. DİE, 2002-c, **Adalet İstatistikleri**, DİE, Ankara.
9. DİE, 2002-d, **Kesin Hesaplar (Belediyeler ve İl Özel İdareleri) 1999**, DİE, Ankara.
10. DİE, 2002-e, **2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı (Adana,....,Düzce)**, DİE, Ankara.
11. DİE, 2001-a, **İmalat Sanayinde Enerji Tüketimi 1998**, DİE, Ankara.
12. DİE, 2001-b, **Bina Sayımı 2000**, DİE, Ankara.
13. DİE, 2001-c, **Motorlu Kara Taşıtlı İstatistikleri 2000**, DİE, Ankara.
14. DİE, 2001-d, **Dış Ticaret İstatistikleri 2000**, DİE, Ankara.
15. DİE, 2001-e, **Elektrik Gaz ve Su İstatistikleri 1998**, DİE, Ankara.
16. DİE, 1996-a, **Tarımsal Yapı (Miktar, Fiyat, Değer) 1994**, DİE, Ankara.
17. DİE, 1996-b, **Milli Eğitim İstatistikleri (1993-1994)**, DİE, Ankara.
18. DİE, 1996-c, **İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması**, Y. No: 2466, Ankara.
19. DİE, 1995-a, **Adalet İstatistikleri 1993**, DİE, Ankara.
20. DİE, 1995-b, **Tarımsal Ürünler (Miktar, Fiyat, Değer) 1993**, DİE, Ankara.

21. DİE, 1995-c, **Tarımsal Yapı ve Üretim 1993**, DİE, Ankara.
22. DİE, 1994, **Bina İnşaatı İstatistikleri**, DİE, Ankara.
23. DİE, 1993, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, DİE, Ankara.
24. DİE, 1992, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, DİE, Ankara.
25. Dinler, Zeynel, 1991, **Bölgesel İktisat**, Bursa.
26. DPT, 2002, **2002 Yılı Yatırım Programı: Yatırımların İllere Göre Dağılımı**, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
27. DPT, 2000, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara.
28. TEDAŞ, 2000, **Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketimi AKP Daire Başkanlığı İstatistikleri 1999**, TEDAŞ-AKP, Ankara.
29. TEDAŞ, 1994, **Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketimi AKP Daire Başkanlığı İstatistikleri 1993**, TEDAŞ-AKP, Ankara.

EKLER

Ek 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımı ve Ait Olduğu Yıllar

Simge	I. Dönem	II. Dönem	Değişken Tanımı
X01	-	-	Deniz Kıyısı (1= Var, 0 = Yok)
X02	-	-	İklim Türü (0 = Karasal, 1 = Ilıman) ⁽¹⁾
X03	-	-	Denizden Yükseklik
X04	1990	2000	Toplam İl Nüfusunun Türkiye Geneline Oranı
X05	1990	2000	Nüfus Yoğunluğu
X06	1990	2000	Kentleşme Oranı
X07	1990	-	Net Göç Hızı ⁽²⁾
X08	1990	2000	Yıllık Nüfus Artış Hızı
X09	1990	2000	Doğurganlık Hızı
X10	1994	1999	Toplam Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
X11	1990	2000	Yüksek Öğretim Bitirenlerin Oranı
X12	1994	1996	İlköğretim Okullaşma Oranı
X13	1994	1996	Yükseköğretim Okullaşma Oranı
X14	1990	2000	Genel Okuma Yazma Oranı
X15	1994	1999	Doktor Başına Düşen Nüfus
X16	1994	1999	Diş Doktoru Başına Düşen Nüfus
X17	1994	1999	Diğer Sağlık Personeli Başına Düşen Nüfus
X18	1994	2001	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı
X19	1993	1999	Onbin Kişiye Düşen Eczacı Sayısı
X20	1990	2000	Bebek Ölüm Hızı
X21	1990	2000	Çocuk Ölüm Hızı
X22	1993	1999	Toplam Suç Oranı
X23	1993	2000	Toplam Sigortalı Nüfus Oranı
X24	1990	2000	Toplam İşgücüne Katılma Oranı
X25	1990	2000	Tarım Sektöründe Çalışanların Oranı
X26	1990	2000	Sanayi Sektöründe Çalışanların Oranı
X27	1990	2000	Her Yüz Erkeğe Karşılık Çalışan Kadın Sayısı
X28	1990	2000	İşsizlik Oranı
X29	1993	2000	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
X30	1993	2000	Traktör Sayıları
X31	1994	2000	Toplam Gübre Kullanımı
X32	1993	2000	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye Geneline Oranı
X33	1990	2000	Ekilen Tarım Alanlarının Türkiye Geneline Oranı
X34	1990	2000	Sulanan Tarım Alanlarının Türkiye Geneline Oranı
X35	1993	2002	Kamu Yatırım Harcamalarının Türkiye Geneline Oranı
X36	1993	1999	Belediye Giderlerinin Türkiye Geneline Oranı
X37	1993	1999	İmalat Sanayindeki İşyeri Sayısı
X38	1993	1999	İmalat Sanayinde Yılsonunda Kurulu Olan Toplam Çevirici Güç Kapasitesi
X39	1993	1999	İmalat Sanayinde Yaratılan Katma Değer
X40	1994	2000	İmalat Sanayinde Yaratılan Katma Değer
X41	1993	1995	Banka Kredilerinin Türkiye Geneline Oranı
X42	1993	2000	İhracatın Türkiye Geneline Oranı
X43	1993	2000	Kentsel Nüfus Başına Düşen Daire Sayısı
X44	1993	2000	Bin Kişi İçin Üretilen Konut Sayısı
X45	1994	2000	Kentsel Nüfus Başına Düşen Konut Alanı
X46	1993	1999	Onbin Kişiye Düşen Kara Taşıt Sayısı
X47	1993	1999	Kırsal Yerleşim Yerlerinde Toplam Asfalt Karayolu Oranı
X48	1993	1999	Toplam Kullanılan Elektrik Türkiye Geneline Oranı
			Sanayide Kullanılan Elektrik Türkiye Geneline Oranı

(1) Türkiye'de Karadeniz, Akdeniz ve Karasal iklim olmak üzere üç çeşit iklim görülmektedir. İki kukla değişken yerine tek kukla değişken kullanabilmek için, Akdeniz ve Karadeniz iklimleri ılıman iklim olarak kabul edilmiştir.

(2) Net göç hızı değişkeni (ikinci dönemde elde edilemediğinden) sadece birinci dönemde kullanılmaktadır.

(3) Göstergeler İçin Bakınız: Nüfus (DİE, 1992; DİE, 1993; DİE, 2002-e; DİE, 2002-a), Eğitim (DİE, 2002-a; DİE, 2002-b; DİE, 2002-e; DİE, 1992; DİE, 1993), Sağlık (DİE, 2002-a; DİE, 1992; DİE, 1993), İstihdam (DİE, 2002-a; DİE, 1992; DİE, 1993), Tarım (DİE, 2002-a; DİE, 1992; DİE, 1993; DİE, 1995-a; DİE, 1995-b; DİE, 1996-a), Yerel Yönetim (DİE, 2002-d), İmalat Sanayi (DİE, 2001-a; DİE, 2003), Elektrik (DİE, 2001-e; TEDAŞ, 1994; TEDAŞ, 2000), Konut (DİE, 2001-b; DİE, 1994), Altyapı (DİE, 2002-a; DİE, 2001-c; DİE, 1992; DİE, 1993), Dış Ticaret (DİE, 2002-a; DİE, 2001-d; DİE, 1992; DİE, 1993), Kamu Yatırım Harcamaları (DPT, 2002), Sosyal Güvenlik (DİE, 2002-c; DİE, 1995-a; Bağkur, 2001), Finansal (Bankalar Birliği, 2000).

Ek 2: Değişkenlerin Gelişmişlik Nedensel Faktörüyle İlişkisi

Değişken Kodu ve Tanımı	1990-94	1995-02
X01 Deniz Kıyısı	,511	,524
X02 İklim Türü	,537	,542
X03 Denizden Yükseklik	-,582	-,648
X04 Toplam Nüfusun Türkiye Geneline Oranı	,748	,714
X05 Nüfus Yoğunluğu	,636	,609
X06 Kentleşme Oranı	,732	,533
X07 Net Göç Hızı	,588	-
X08 Yıllık Nüfus Artış Hızı	,357	,307
X09 Doğurganlık Hızı	-,663	-,697
X10 Toplam Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	-,323	-,304
X11 Yüksek Öğretim Bitirenlerin Oranı	,788	,770
X12 İlköğretim Okullaşma Oranı	,798	,794
X13 Yükseköğretim Okullaşma Oranı	,831	,680
X14 Genel Okuma Yazma Oranı	,726	,753
X15 Doktor Başına Düşen Nüfus	-,640	-,657
X16 Diş Doktoru Başına Düşen Nüfus	-,722	-,663
X17 Diğer Sağlık Personeli Başına Düşen Nüfus	-,505	-,306
X18 Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	,565	,518
X19 Onbin Kişiye Düşen Eczacı Sayısı	,888	,850
X20 Bebek Ölüm Hızı	-,424	-,518
X21 Çocuk Ölüm Hızı	-,466	-,550
X22 Toplam Suç Oranı	,557	,556
X23 Toplam Sigortalı Nüfus Oranı	,842	,959
X24 Toplam İşgücüne Katılma Oranı	-,684	-,632
X25 Tarım Sektöründe Çalışanların Oranı	-,899	-,762
X26 Sanayi Sektöründe Çalışanların Oranı	,840	,792
X27 Her Yüz Erkeğe Karşılık Çalışan Kadın Sayısı	-,637	-,368
X28 İşsizlik Oranı	,026	-,082
X29 Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	,808	,798
X30 Traktör Sayıları	,564	,526
X31 Toplam Gübre Kullanımı	,385	,387
X32 Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye Geneline Oranı	,483	,478
X33 Ekilen Tarım Alanlarının Türkiye Geneline Oranı	,259	,177
X34 Sulanan Tarım Alanlarının Türkiye Geneline Oranı	,328	,329
X35 Kamu Yatırım Harcamalarının Türkiye Geneline Oranı	,739	,712
X36 Belediye Giderlerinin Türkiye Geneline Oranı	,683	,544
X37 İmalat Sanayindeki İşyeri Sayısı	,651	,719
X38 Yılsonu Kurulu Olan Toplam Çevirici Güç Kapasitesi	,750	,740
X39 İmalat Sanayinde Yaratılan Katma Değer	,748	,736
X40 Banka Kredilerinin Türkiye Geneline Oranı	,679	,655
X41 İhracatın Türkiye Geneline Oranı	,619	,610
X42 Kentsel Nüfus Başına Düşen Daire Sayısı	,514	,541
X43 Bin Kişi İçin Üretilen Konut Sayısı	,671	,621
X44 Kentsel Nüfus Başına Düşen Konut Alanı	,503	,522
X45 Onbin Kişiye Düşen Kara Taşıt Sayısı	,880	,818
X46 Kırsal Yerleşim Yerlerinde Toplam Asfalt Karayolu Oranı	,705	,624
X47 Toplam Kullanılan Elektrik Türkiye Geneline Oranı	,783	,786
X48 Sanayide Kullanılan Elektrik Türkiye Geneline Oranı	,766	,771

Faktör Türetme Yöntemi: Temel Bileşen Analizi (PCF).

Ek 3: İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Sıralanması

G. Sırası	BİRİNCİ DÖNEM (1990-94)					G. Sırası	İKİNCİ DÖNEM (1995-02)				
	İl Adı	End	Sıra	İl Adı	End		İl Adı	End	Sıra	İl Adı	End
1	İstanbul	4,270	41	Artvin	-,278	1	İstanbul	4,465	41	Kütahya	-,079
2	İzmir	2,688	42	Afyon	-,309	2	İzmir	2,549	42	Kastamonu	-,115
3	Ankara	2,441	43	Kastamonu	-,310	3	Ankara	2,477	43	Karaman	-,117
4	Bursa	1,577	44	Giresun	-,327	4	Bursa	1,651	44	Malatya	-,150
5	Kocaeli	1,574	45	Çorum	-,358	5	Kocaeli	1,355	45	Giresun	-,172
6	Adana	1,088	46	Sivas	-,434	6	Eskişehir	1,162	46	Niğde	-,177
7	Tekirdağ	1,069	47	Ordu	-,441	7	Adana	1,127	47	Afyon	-,182
8	Antalya	1,028	48	Niğde	-,449	8	Tekirdağ	1,077	48	Çorum	-,242
9	Eskişehir	,969	49	Aksaray	-,468	9	Antalya	1,067	49	K.Maraş	-,274
10	Balıkesir	,901	50	K.Maraş	-,469	10	Muğla	,915	50	Osmaniye	-,308
11	İçel	,863	51	Erzincan	-,473	11	Balıkesir	,912	51	Bartın	-,333
12	Aydın	,784	52	Çankırı	-,506	12	Kırklareli	,760	52	Sivas	-,396
13	Muğla	,741	53	Diyarbakır	-,532	13	Edirne	,721	53	Sinop	-,396
14	Kırklareli	,659	54	Sinop	-,539	14	Denizli	,719	54	Aksaray	-,401
15	Çanakkale	,606	55	Tokat	-,547	15	Çanakkale	,718	55	Çankırı	-,427
16	Konya	,590	56	Yozgat	-,656	16	Konya	,713	56	Tokat	-,439
17	Denizli	,561	57	Erzurum	-,679	17	Aydın	,644	57	Tunceli	-,439
18	Manisa	,559	58	Ş.Urfa	-,753	18	İçel	,599	58	Erzincan	-,467
19	Kayseri	,552	59	Adıyaman	-,849	19	Yalova	,580	59	Ordu	-,470
20	Edirne	,492	60	Tunceli	-,8596	20	Manisa	,519	60	Yozgat	-,519
21	Bilecik	,403	61	Gümüşhane	-,904	21	Zonguldak	,483	61	Erzurum	-,638
22	Isparta	,393	62	Bayburt	-1,023	22	Kayseri	,397	62	Gümüşhane	-,709
23	Zonguldak	,337	63	Batman	-1,048	23	Hatay	,389	63	Diyarbakır	-,742
24	Sakarya	,337	64	Kars	-1,061	24	Sakarya	,371	64	Kilis	-,748
25	Hatay	,328	65	Siirt	-1,084	25	Bilecik	,368	65	Ş.Urfa	-,833
26	Bolu	,197	66	Mardin	-1,094	26	Bolu	,347	66	Adıyaman	-,919
27	Kırıkkale	,190	67	Van	-1,179	27	Samsun	,341	67	Bayburt	-1,016
28	Burdur	,168	68	Hakkari	-1,242	28	Isparta	,329	68	Kars	-1,082
29	Samsun	,139	69	Bingöl	-1,293	29	Burdur	,295	69	Iğdır	-1,092
30	Uşak	,108	70	Bitlis	-1,340	30	Kırıkkale	,172	70	Ardahan	-1,156
31	Elazığ	,057	71	Şirnak	-1,357	31	Uşak	,159	71	Mardin	-1,163
32	Trabzon	-,004	72	Ağrı	-1,553	32	Trabzon	,142	72	Batman	-1,165
33	Nevşehir	-,005	73	Muş	-1,566	33	Rize	,111	73	Bingöl	-1,229
34	Rize	-,051				34	Karabük	,110	74	Siirt	-1,244
35	Kütahya	-,057				35	Nevşehir	,078	75	Van	-1,312
36	Kırşehir	-,096				36	Amasya	,038	76	Bitlis	-1,439
37	Malatya	-,104				37	Artvin	,013	77	Muş	-1,483
38	Gaziantep	-,117				38	Elazığ	,011	78	Şirnak	-1,542
39	Amasya	-,118				39	Gaziantep	,006	79	Ağrı	-1,565
40	Karaman	-,140				40	Kırşehir	-,034	80	Hakkari	-1,659

Ek 4: Coğrafi Bölgelere Göre Ortalama Değerler (1990-94)

Sim	Marmara	Ege	Akdeniz	İç.	Karadeniz	G.Ana.	D.Ana.	Toplam
X01	,90	,38	,57	,00	,67	,00	,00	,36
X02	1,00	,63	,57	,00	,73	,00	,00	,41
X03	97,60	514,88	414,71	1011,92	425,20	750,88	1528,17	710,63
X04	1316207	949372,13	948912,14	762562,00	512464,87	628658,25	419490,58	754285,88
X05	216,51	84,02	85,78	50,45	73,93	69,95	37,11	85,03
X06	56,46	48,62	54,58	53,10	38,96	52,31	41,40	48,30
X07	28,50	13,00	8,71	-35,31	-74,93	-109,63	-93,17	-42,85
X08	23,60	21,10	24,99	9,92	-,15	28,87	8,25	14,20
X09	2,07	2,35	2,61	2,61	2,70	5,23	4,30	3,09
X10	24,90	22,17	26,19	27,08	24,36	39,17	33,78	28,02
X11	4,20	3,95	4,19	3,72	3,25	3,11	3,16	3,60
X12	82,18	73,66	72,13	71,22	66,44	42,72	51,38	65,71
X13	29,00	23,98	24,57	23,96	22,02	14,24	17,55	22,20
X14	86,22	82,79	81,64	81,96	78,26	57,53	66,50	76,63
X15	1043,44	1204,63	1460,14	1217,90	1414,05	2556,60	2039,32	1537,81
X16	5274,77	8186,33	8121,20	11726,09	11017,45	22814,34	18529,85	12296,72
X17	474,31	438,83	497,69	527,45	497,06	1093,02	716,92	594,49
X18	19,84	18,08	20,79	17,72	20,44	9,56	15,03	17,57
X19	2,91	3,13	2,47	2,32	1,86	1,33	1,16	2,11
X20	60,50	65,88	58,86	68,85	71,47	66,50	77,00	68,04
X21	13,20	15,88	12,71	17,23	18,80	16,13	23,42	17,32
X22	1,33	1,60	,94	,97	,77	,54	,49	,92
X23	55,01	46,45	33,68	30,59	30,49	13,57	13,60	31,29
X24	62,66	65,74	63,10	61,18	68,67	64,65	69,13	65,29
X25	48,02	59,48	58,50	61,30	72,39	69,19	71,99	63,91
X26	15,39	11,01	9,46	8,84	5,70	4,78	3,18	8,02
X27	48,58	61,48	56,46	62,78	82,40	56,22	68,50	64,34
X28	3,86	3,53	6,24	5,33	4,03	7,78	5,45	5,04
X29	2250546,	1677515	1446923	12570191	1074154	860233	601098,20	1268529
X30	16634,90	16688,00	13259,43	13352,66	7154,21	4463,75	2864,93	10187,07
X31	29914207	27365689	31939781	26578538	11633895	23911791	3349776,28	20454344
X32	1,56	2,05	2,09	1,47	1,00	1,12	,76	1,35
X33	1,30	1,63	1,59	1,94	,90	1,85	,79	1,37
X34	,92	2,07	2,93	1,73	,63	,85	1,27	1,37
X35	2,53	2,24	1,23	1,51	,54	,99	1,04	1,37
X36	3,41	1,26	1,62	2,24	,51	,53	,28	1,37
X37	3520,70	1328,00	757,29	268,46	247,13	42,37	89,08	818,32
X38	515101,50	231467,62	316779,57	140967,46	121405,20	30265,88	22311,75	183338,85
X39	25595,10	9505,50	5804,86	3697,92	1572,53	666,13	490,42	6239,78
X40	4,38	1,41	1,27	2,18	,37	,15	,07	1,37
X41	6,76	2,00	1,03	,41	,12	,18	,05	1,37
X42	5,09	5,09	3,35	3,66	3,14	,80	1,18	3,15
X43	13,51	11,01	9,31	8,14	5,86	2,63	2,38	7,28
X44	5,08	5,26	3,72	4,74	3,56	,97	1,43	3,55
X45	654,60	678,00	597,86	527,00	438,27	199,63	228,92	464,71
X46	36,90	35,13	33,71	33,38	13,47	17,75	16,25	25,47
X47	3,13	2,26	2,00	1,11	,90	,64	,30	1,37
X48	3,87	2,48	2,01	,89	,35	,49	,21	1,31

Ek 5: Coğrafi Bölgelere Göre Ortalama Değerler (1995-02)

Sim	Marmara	Ege	Akdeniz	İç A.	Karade-niz	G.Doğu	D.Ana.	Toplam
X01	,91	,38	,50	,00	,65	,00	,00	,35
X02	1,00	,63	,63	,00	,76	,00	,00	,43
X03	120,55	527,13	490,88	1011,08	371,59	1017,33	1490,29	736,94
X04	1578638,82	1117347,62	1088250,63	892989,85	477938,06	734291,00	438386,71	843620,76
X05	272,01	99,16	105,36	56,91	87,27	93,84	40,43	103,28
X06	62,64	53,33	58,95	59,29	48,35	61,86	51,04	55,64
X08	16,57	14,30	18,09	11,32	,00	19,91	8,54	11,09
X09	1,92	2,17	2,59	2,54	2,40	4,98	3,95	2,91
X10	24,42	21,66	23,54	23,16	21,14	36,90	28,42	25,26
X11	7,04	6,61	7,30	6,37	5,37	4,52	5,06	5,93
X12	82,99	72,08	71,16	73,18	69,98	47,43	52,26	66,98
X13	33,32	25,04	24,92	30,86	23,48	10,34	16,11	23,56
X14	91,39	89,10	88,16	88,83	85,69	73,11	77,69	84,76
X15	1028,10	1001,38	1216,04	1073,91	1242,29	2061,94	1549,85	1304,79
X16	5346,05	6383,73	6933,73	10244,58	10926,44	27722,13	25931,68	13710,22
X17	499,29	383,56	432,60	423,31	413,36	764,55	512,00	482,51
X18	20,95	21,54	21,10	21,66	24,98	11,47	15,64	20,00
X19	3,36	3,71	2,93	3,07	2,44	1,70	1,51	2,60
X20	39,27	40,13	38,75	41,77	42,12	47,22	53,93	43,78
X21	6,64	6,50	6,38	7,08	7,71	9,11	11,07	7,95
X22	4,81	5,01	3,78	3,49	2,84	1,54	2,42	3,31
X23	17,71	15,33	10,54	11,20	8,84	4,12	4,22	9,92
X24	58,21	61,28	55,20	55,07	59,31	52,69	59,73	57,58
X25	42,46	57,19	56,82	58,95	65,98	60,13	65,68	59,10
X26	17,95	11,93	8,62	8,88	7,29	5,97	2,67	8,65
X27	50,83	71,06	62,12	61,32	75,51	71,99	66,39	66,04
X28	6,84	5,57	9,12	7,53	6,28	11,90	8,86	7,86
X29	4025,55	2952,00	2533,88	2434,77	2169,00	1511,00	1298,93	2355,96
X30	17433,73	22767,25	13827,88	16339,62	8791,35	5275,67	3425,29	11772,94
X31	150678,00	138153,13	232943,38	232022,23	72998,65	122841,00	31125,93	130310,35
X32	29848807	47758209	43473408,	33325745,	18397464	21143599	13548732	27301950
X33	189450,91	244673,13	246206,13	441522,77	121557,82	296197,33	123119,79	227584,08
X34	,90	2,07	2,72	1,73	,60	,80	1,14	1,30
X35	2,41	1,67	2,38	1,50	,51	,67	,48	1,25
X36	3,66	1,82	1,46	1,34	,48	,46	1,55	1,47
X37	516,55	238,25	88,25	128,69	46,12	37,56	11,00	140,54
X38	460053,00	229505,87	230094,88	127083,31	107307,94	38137,56	13945,43	159402,26
X39	77924570	34213167	18975826	15306128	4397732	2609628	1173287	19954200
X40	4,65	1,25	,85	1,64	,42	,21	,12	1,25
X41	6,16	2,01	,79	,40	,16	,14	,05	1,25
X42	48,02	51,13	39,88	38,68	39,01	22,11	22,36	36,68
X43	172,48	249,10	179,26	181,38	137,56	114,15	119,83	159,07
X44	4,80	5,26	3,48	4,74	3,63	,96	1,25	3,40
X45	931,97	1006,04	802,17	759,45	690,97	320,90	279,12	664,15
X46	40,21	38,33	35,84	35,35	16,38	23,49	14,23	27,30
X47	3,49	2,08	1,68	1,05	,50	,65	,25	1,25
X48	1803995,55	1012006,25	800527,13	387350,38	236942,94	228531,33	72557,36	581004,85